

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK
MÅNEDSSKRIFT

MARTS 1982 NUMMER 3

Indhold:

Bjørn Svensson: I hagekorsets skygge	65
Jens Lampe: Urmageriet i det tidligere Åbenrå amt	70
Jens Lampe: Navneliste	75
C.M. Petersen: Udskiftning og udflytning i Alslev	83
Jes M. Grevsen: Grevesønnen i Fjelstrup	93
Henning Haugaard: Krigsskader	94
Bog anmeldelser	95
Læserbrev	99
Grænselandsdagbog	100

Sydslesvig på Haderslev Museum

Vandredstilling med usædvanlig fotokunst

En vandredstilling, der består af ca. 150 store farvefotografier med motiver fra Sydslesvig vises i tiden 5/3–4/4 på Haderslev Museum.

Det er flensborgeren Helge Krempin, 42 år, der står for denne udstilling. Helge Krempin er grafiker og autodidakt. Han har designet en lang række bøger, men mest kendt er han uden tvivl for sine mesterlige billeder til »Granit i Angel« og »Frøslevskrinet«.

Udstillingens mange smukke billeder fører En på kryds og tværs gennem Sydslesvig. Der er interiører fra herregårde på Svans, oldtidsminder, kirker, gamle huse og baggårde i Flensborg, billeder fra vestkysten, Kobberrønnen og mange andre motiver. Et gammelt og for mange ukendt stykke Danmark bliver her præsenteret på en ny og charmerende måde. Udstillingen har modtaget legater fra Grænseforeningen, Sydslesvigsk Forening, Det unge Grænseværn samt private tilskud.

Åbningstider: tirsdag - søndag 12–16.30.

onsdag tillige 19.30–21.30.

Mandag lukket.

Entre: 2,- kr., børn 1,- kr. Skoler gratis. Større selskaber 50 øre pr. person.

Haderslev Museum, Dalgade 7, tlf. (04) 52 75 66.

Lazaret-Erindringer

Henrik Roth, præst for Varnæs sogn 1850–64, blev i begyndelsen af krigen 1864 en tid sat i arrest af tyskerne. Herefter måtte han ikke færdes i sit sogn, men fik til gengæld en ny, særpræget menighed. Flere steder i landsbyerne Varnæs og Bovrup oprettedes tyske krigslazaretter, som han måtte besøge ledsaget af en vagt. Der var han præst blandt sårede og døende, for danske som tyske. Efter stormen på Dybbøl 18. april blev også præstegården lazaret. 23. juli blev Henrik Roth afsat fra embedet af det nye styre, måtte forlade hjem og sogn og blev efter en vinter i København 1865 sognepræst i Vigerslev på Fyn. Sit virke på lazaretterne i Varnæs sogn skildrede han i skriftet »Lazaret-Erindringer«, der udkom i København sidst på året 1864: Et kort, men indtryksfuldt og endnu i dag i flere henseender vigtigt kildekrift af lokalhistorisk som personal- og militærhistorisk betydning. Beretningen om soldaters lidelser, tyske lægers dygtighed og en betydelig sjælesørgers indsats for landsmand og fjende; et dokumentarisk vidnesbyrd om kristen menneskeligheds sejr over politisk vold, krig og nationale skel.

Da dette skrift er særdeles sjældent, har Historisk Sogneforening for Bovrup-Varnæs besørget en genudgivelse. Den foreliggende nyudgave er et orthografisk nøjagtigt genoptryk af originaludgaven, kun med én afvigelse: den oprindelige gotiske sats er vejet for vor tids latinske. Nyudgaven er forsynet med indledning, noter, et par illustrationer og som tillæg kirkebogens oplysninger om de i Varnæs sogn døde og begravede soldater.

Lazaret-Erindringer (40 sider, pris 50 kr.) udgives den 24. marts og kan betilles hos:

Gårdejer Knud Krog,
Fuglebjerggård, Blansvej 28,
Bovrup, 6200 Åbenrå.
(Tlf. 04 68 00 37)

Overlærer Ib Andersen,
Lindeallé 7, Varnæs,
6200 Åbenrå.
(Tlf. 04 68 04 93)

Flensborgs uniformerede magistrat 1935 med overborgmester, dr. W. Siewers som nr. 2 i stolerækken fra højre. Skønt Siewers havde gjort sig berygtet ved sine grænseflytningsproklamationer i 1933 – »Vi må klart og iskoldt sige danskerne, hvad vi vil. Vi vil have Nordslesvig igen!« –, fik han et rimeligt godt forhold til de danske i Flensborg.

I hagekorsets skygge

En ny bog har gennemgået det danske mindretals trængsler under det nazistiske styre. Redaktør Bjørn Svensson sammenfatter.

Carsten R. Mogensen, der fra 1973 til 1976 var stipendiat ved Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, udarbejdede i denne periode en afhandling om forholdet mellem det nazistiske Tyskland og det danske mindretal i Sydslesvig, som indbragte ham licentiatgraden ved Københavns Universitet. Det havde været Mogensens hensigt generelt at skildre den nazistiske politik overfor de nationale mindretal, men DDR ville ikke give ham adgang til arkivet i Potsdam med papirerne fra det tyske indenrigsministerium. Selv om den afhandling Mogensen skrev og som nu i forkortet form foreligger som bog,

derved blev mere begrænset i sit anlæg, er det alligevel lykkedes Carsten Mogensen ikke blot at give et billede af, hvorledes det nazistiske Tyskland fungerede i forholdet til det danske mindretal, men også at afspejle diktaturets arbejdsmetoder.

Først og fremmest handler bogen dog om sydslesvigske forhold. Den er udgivet af Studieafdelingen, har fået titlen »Dansk i Hagekorsets skygge« og undertitlen »Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939«. Forfatteren betoner, at emnet ikke er det danske mindretals historie, men en analyse af forholdet mellem dette og det nazistiske Tyskland; det giver dog i sig selv naturligvis et bidrag til mindretallets historie. Og det er blevet til et væsentligt bidrag, ikke blot i sidetal – bogen er på 444 sider –, men også i kraft af den nøgterne vurdering og den omfattende dokumentation.

Mogensens fremstilling samler sig om tre faser i udviklingen, den nazistiske magtovertagelse og ensretningen i 1933, opbygningen af Det tredje rige og konsekvenserne for mindretallet 1934-1937 og endelig det tiltagende pres mod mindretallet fra 1937.

Forfatteren indleder med et afsnit om det danske mindretals situation i Weimartiden og får derved frem, at de strenge tider ikke begyndte med Hitler. Selve Weimarforfatningen, der i artikel 113 garanterede fremmedsprogede befolkningsdele ret til en fri national udvikling og fastslog, at der ikke måtte lægges hindringer i vejen for at benytte modersmålet i undervisning, forvaltningen og retspleje, rummede en begrænsning deri, at garantien kun gjaldt de fremmedsprogede.

Da Flensborg i 1920 åbnede en dansk kommuneskole, blev der tilmeldt omkring 1000 børn, men myndighederne sorterede ca. 750 fra, fordi de ikke opfyldte sprogkriteriet. Når man nu ved, at Flensborg gennem århundreder havde opbygget en tysk sprogradition og under det tyske herredømme havde været afskåret fra dansk skolegang og undervisning i dansk, var det en hårdhændet fremgangsmåde. Forældrene måtte ikke selv bestemme sindelaget. Myndighederne betragtede det som deres sag at afgøre, hvem der måtte anerkendes som mindretalsmedlemmer, og syd for grænsen havde myndighederne altid den opfattelse, at der fandtes en uægte danskhed, som det var deres opgave og deres ret at skære bort.

I Weimartiden brugte de blandt andet sprogkriteriet til at frakende folk retten til at optræde som danske. I den nazistiske tid sorterede de også folk fra, som tidligere havde været socialdemokrater eller kommunister. Meldte sådanne folk sig til nazismen, blev de akcepteret som *Mitkämpfer* und *Mitarbeiter*, men meldte de sig i de danske rækker, blev de skudt ud af myn-

dighederne med den begrundelse, at det kun var for at dække sig bag mindretallet eller af opportunistisk trang til at søge økonomiske fordele, at de var søgt ind i de danske rammer.

Det var nu alt andet end en økonomisk fordel for småkårsfolk at være medlemmer af det danske mindretal i nazitiden. De blev lettere arbejdsløse; de blev kun foretrukket, når der skulle tvangsdeporteres arbejdere til egne fjernt fra hjemmet; de blev afskåret fra vinterhjælp, dersom de havde børn i dansk skole, og de fik ingen børnehjælp. Diskrimineringen var ikke systematisk, og det lykkedes at fremkalde erklæringer fra toppen i systemet om, at nationale mindretal ikke måtte diskrimineres, men i praksis var det svært at få alle til at efterleve det, især da det sociale arbejde i vid udstrækning blev administreret af det nazistiske parti.

Flensborgs overborgmester, dr. Sievers ønskede, at enten skulle mindretallet overtage al støtte til sine medlemmer, eller også skulle al hjælp administreres af den nazistiske organisation, der så til gengæld ville overtage gaverne nordfra, f.eks. penge til børnebespisningen i de danske skoler og børnehaver, det brugte tøj, der kom til uddeling osv. Den slags situationer stillede store krav til forhandlingsevnen hos mindretallets ledelse, og så sent som i april 1939 var der ud af 96 ansøgere kun 9 familier med børn i dansk skole, der fik børnehjælp, medens 73 fik den udeblevne hjælp erstattet fra Danmark. Seks ansøgere fik hjælpen i samme øjeblik, de overflyttede børnene til tysk skole.

Børnene var et yndet pressionsmiddel fra tysk side. Da det havde vist sig, at folk, som flyttede deres børn til tysk skole, pludselig kunne få børnehjælp, blev der omkring årsskiftet 1937/38 i løbet af kort tid ommeldt over 50 børn fra dansk til tysk skole, og et årstid senere gentog det sig, idet de danske skoler i løbet af få dage

Flensborgs sidste nazistiske overborgmester, ar. jur., dr. rer.pol. Ernst Kracht anvendte hårdhændede nazistiske metoder i sin forfølgelse af de danske. Da han efter krigen var blevet afnazificeret, mødte danskerne ham igen, denne gang som topembedsmand under landsregeringen i Kiel.

mistede ca. 60 børn til de tyske skoler.

Til skoleproblemet kom den nazistiske organisation af børnene i Hitlerjugend, der ifølge lov af 1. december 1936 skulle opdrage hele den tyske ungdom i nazistisk ånd. Protesterne gav resultat. Den 8. marts 1937 meddeltes, at loven af ideologiske grunde ikke skulle anvendes på nationale mindretal. Men senere blev der indført en lov, hvorefter ingen skoleelev kunne rejse til udlandet uden attest fra Hitlerjugend, og danske børn, der skulle til Danmark, skulle således have et bevis på, at de ikke var medlemmer. Funktionærerne gjorde imidlertid disse attester betinget af, at de pågældende børn heilede ved besøg på kontoret. Protester til de slesvig-holstenske instanser nyttede ikke, men i 1938 opnåedes ved appel til Berlin, at de danske børn blev fritaget for at heile ved afhentningen af den lovbefalede attest.

Den tyske hilsen med den oprakte højre arm ledsaget af »Heil Hitler« voldte i det hele taget en del besvær. Allerede i 1933 var det blevet krævet af lærere og elever ved den offentlige danske skole i Flensborg, at de heilede. Berlin måtte impliceres for at få bestemmelsen ophævet.

Det voldte intern strid i mindretallet, da de danske byrådsmedlemmer heilede ved indsættelsen af den nye nazistiske overborgmester i Flensborg, dr. W. Sievers. Redaktør L.P. Christensen forsvarede gruppen med, at selv om man principielt var modstander af den tyske hilsen, kunne det være nødvendigt at benytte den ved særlige lejligheder, hvor undladelsen kunne virke provokerende. Men i 1934, da I.C. Møller og L.P. Christensen skulle tages i

ed som rådsherrer og forgæves søgte at slippe for ceremonien, fik de dog en aftale om fritagelse for den tyske hilsen.

Carsten Mogensens bog giver en grundig fremstilling af alle de problemer, der dukkede op, da Tyskland blev ensrettet og delt op i nazistiske organisationer, der ikke gav plads for et nationalt mindretal, som på den anden side ville være uden eksistensmulighed, hvis der ikke blev givet dispensation. Forfatteren kan berette om adskillig god vilje, lejlighedsvis hos de lokale myndigheder, men mere normalt hos de centrale instanser i Berlin, først og fremmest i udenrigsministeriet, hvor man følte sig generet af den kritik, der kom offentligt frem og som gik videre til dansk og undertiden til anden udenlandsk presse.

Det gav fantastisk vanskelige kår for den danske mindretalspresse, hvis opgave det jo måtte være at påtale overgreb såvel fra private tyskere som fra myndigheder. Allerede under Weimarstyret lykkedes det tyskerne at knække den tyskskrevne danske presse i Sydslesvig med et forbud, der rakte fra den 21. november 1923 til den 28.

januar 1924. Trods forbudet tegnede 4500 nyt abonnement ved kvartalskiftet, men da bladet inden forbudet havde haft 11 600 abonnenter, gav forbudet bonus.

Efter den nazistiske magtovertagelse i 1933 måtte Flensborg Avis svæve i en evig angst for et nyt forbud, og bladet pålagde sig derfor en streng selvdisciplin. Det var også nødvendigt – for eksempel standsede nazisterne tidsskriftet Kulturwehr, der var fælles organ for de nationale mindretal i Tyskland –, men selvbeherskelse var ikke tilstrækkelig til at undgå advarsler.

Den første advarsel til Flensborg Avis kom 11. juni 1934 på grund af nogle bemærkninger i en Kronika-korrespondance fra Berlin om Tysklands mangel på valuta m.m. Den 28. juni 1935 kom der en ny advarsel, underskrevet af dr. Jahncke, chef for Propagandaministeriets presseafdeling, denne gang med sigte på Der Schleswiger, der blev slået ned som selvstændigt dagblad af Weimarstyret, og nu kun var et tosidet tyskskrevet, dagligt tillæg til Flensborg Avis. Der Schleswiger havde bragt en artikel af friseren Johs. Oldsen, der havde anvendt overskriften »So arbeitet der Gegner!« Dels ville ministeriet ikke acceptere frisernerne som et nationalt mindretal, dels måtte man ikke skrive Gegner om den tyske befolkning. Også denne gang lykkedes det danskerne at klare sig ud af en situation, der ellers automatisk næste gang måtte følges af et forbud. I øvrigt blev det opklaret, at Jahncke slet ikke havde kendskab til sagen, der var fremkaldt af breve fra Nordmarken med angiverier.

Der lå også et halvt års bombardement med krav fra Kiel om indskriden mod den danske presse i Sydslesvig bag, da det om-sider gav resultat. Den 19. august 1937 forbød Propagandaministeriet med øjeblikkelig virkning Der Schleswiger. Forbudet blev motiveret med to artikler, Ernst Christiansen havde skrevet med kritik af Flensborgs overborgmester, dr. Kracht, og som

stillede spørgsmålet, om det tyske folk var stort nok til ret at kunne forstå andre folkeslag. Da de pågældende artikler samtidig havde været trykt på dansk i Flensborg Avis uden at der blev skredet ind her, har vægten nok ligget på den betragtning, at det var i modstrid med mindretalsbegrebet at henvende sig til mindretallet på herbergsstatens sprog.

Frihedsbegrebet har aldrig ligget dybt i den tyske holdning overfor nationale mindretal. Før den første verdenskrig krævede Tyskland, at man i det danske foreningsarbejde i Sydslesvig anvendte det tyske sprog, men efter Verdenskrigen skiftede man kurs og kritiserede, at den danske mindretalspresse foruden det danske også benyttede sig af det tyske sprog. Det lå bag knægtelsen af Der Schleswiger i 1923, og det resulterede i forbudet mod Der Schleswiger i 1937, et forbud, som tilmed blev forsvaret af det tyske udenrigsministeriums talerør, der ikke undså sig for samtidig at prise den tyske mindretalspolitik som forbilledlig, hvilken vurdering var ganske udbredt på tysk side. Det var virkelig berettiget at spørge, om det tyske folk var stort nok til at kunne forstå andre folkeslag.

Nu blev tyskerne så overraskede over den heftige danske reaktion, at de delvis gav efter og tillod, at Der Schleswiger fortsatte som månedsskrift. Men de havde nået deres mål. Der var ikke samme appel i et nationalt månedsskrift som i en daglig budbringer.

Et forbud mod selve Flensborg Avis kom det først til under den anden verdenskrig, da tyskerne samtidig afsatte Ernst Christiansen som redaktør, men bladets tøjrs-lag var aldrig langt. Overfor dette blad benyttede man andre metoder. Således blev det under en forhandling af lederen af Indenrigsministeriets mindretalskontor, dr. Springorum, klarlagt for mindretallet, at Berlin principielt ønskede bestående van-

skeligheder klaret ved forhandlinger med de lokale instanser i stedet for ødelæggelse af forholdet til disse ved stadige klager til Berlin, ligesom man fandt det uheldigt, at disse sager kom frem i pressen. Det var det samme som at betyde Flensborg Avis, at prisen for en mere imødekommende holdning var tavshed i pressen.

Carsten Mogensen har udmærket fået de holdningsforskelle frem, der var mellem Flensborg, Kiel og Berlin, for slet ikke at tale om de forskellige instanser i Berlin. Når den øverste fører, Hitler, kun i almindelige vendinger havde talt om respekt for andre nationaliteter, men ikke taget stilling til bestemte retningslinier, var der rig mulighed for førerne på de forskellige områder til at gennemføre forskellige synspunkter. Mere ensrettet var Tyskland ikke. Der var derfor mulighed for at spille de forskellige instanser ud imod hinanden, og det er imponerende, så ihærdigt og dygtigt folk som Kronika, Tage Jessen, Ernst Christiansen, L. P. Christensen, I. C. Møller, lederen af generalsekretariatet Fr. Petersen og de andre på ledende poster i mindretallet opererede i dette minefyldte farvand.

De danske lederes vigtigste modspillere var overpræsident Hinrich Lohse i Kiel, overborgmesteren i Flensborg, først Sievers og derefter Kracht, og sidst men ikke mindst Ernst Schröder, der officielt kun var leder af et korrespondancebureau, men i virkeligheden med sit arbejde i kulisserne en nøglefigur i det tyske grænsearbejde.

Det var f.eks. Ernst Schröder, der fik den åbenlyse undertrykkelse af det danske mindretals medlemmer afløst af et meget mere effektivt underhåndsarbejde, det såkaldte Grenzgiürtelarbeit, hvor man ved hjælp af lærere og bibliotekarer (side 277 med nævnelse også af dr. Hans Peter Johannsen, der efter den anden verdenskrig blev kendt for sit arbejde for fornyet forbindelse mellem danske og tyske) øvede en pression imod danske mindretalsmedlem-

mer, som var så meget vanskeligere at komme til livs, som det under de givne forhold var vanskeligt at få folk til at lægge navn til deres anklager.

Et andet forhold, som bliver grundigt belyst af Carsten Mogensen, er gensidighedsprincippet, som offentligt blev fornægtet, men alligevel praktiseret af tyskerne, hvor det kunne være til deres fordel.

I princippet var der for Tysklands vedkommende tale om en mindretalspolitik, som var en henholdende grænservisionspolitik. Man ønskede at styrke de tyske mindretal i udlandet med henblik på en grænserrevision, når den engang måtte blive aktuel. Derfor var man nødt til at tage så meget hensyn for eksempel til det danske mindretal i Sydslesvig, at det ikke kunne virke forringende på hjemmetyskernes kår i Nordslesvig. På den anden side søgte man under det officielle dække af velvilje at svække det danske mindretal så meget, at det ikke i en aktuel situation ville komme til at blokere for en grænseflytning. Og det var vel at mærke den samme personkreds med Lohse, Kracht og Schröder i spidsen, der var ledende i arbejdet på at kue det danske mindretal og samtidig støtte det tyske mindretal i dets kræven ind.

For den, der har oplevet den nazistiske tid, er det interessant at få tingene sat i sammenhæng, som det er sket i Carsten Mogensens bog. For almindelige læsere var billedet nok fremtrådt klarere, hvis hvert emneområde var behandlet for sig, presse, skole, ungdomsarbejde, social støtte, arbejdsproblemer osv., med en derefter følgende konklusion vedrørende de tre faser i udviklingen under det nazistiske styre, og det vil være forkert at påstå, at bogen er hvermands læsning. Men for de interesserede er det et væsentligt bidrag til grænse-landets historie i en vigtig periode. Desværre er de ni siders tyske Zusammenfassung ikke tilstrækkeligt til at vise tyskerne, hvor megen grund de har til at skamme sig.

Urmageriet i det tidligere Åbenrå amt

Af JENS LAMPE, BRABRAND

Åbenrå bærer klart til skue, at den er en gammel søfartsby. Alt liv i byen – især erhvervsliv – peger mod den rummelige havn ved den brede fjord, som åbner sig gæstfrit ud mod Lillebælt, hvorfra så mangan god last er kommet. Da der altid har været en nær forbindelse mellem navigation og tidsmåling, er det ikke så underligt, at Åbenrå har kunnet yde en banebrydende indsats på urmageriets område. Byens ældste eksisterende kirke, Sct. Nicolaj, er ganske naturligt viet de søfarendes helgen, Sct. Nicolaus.

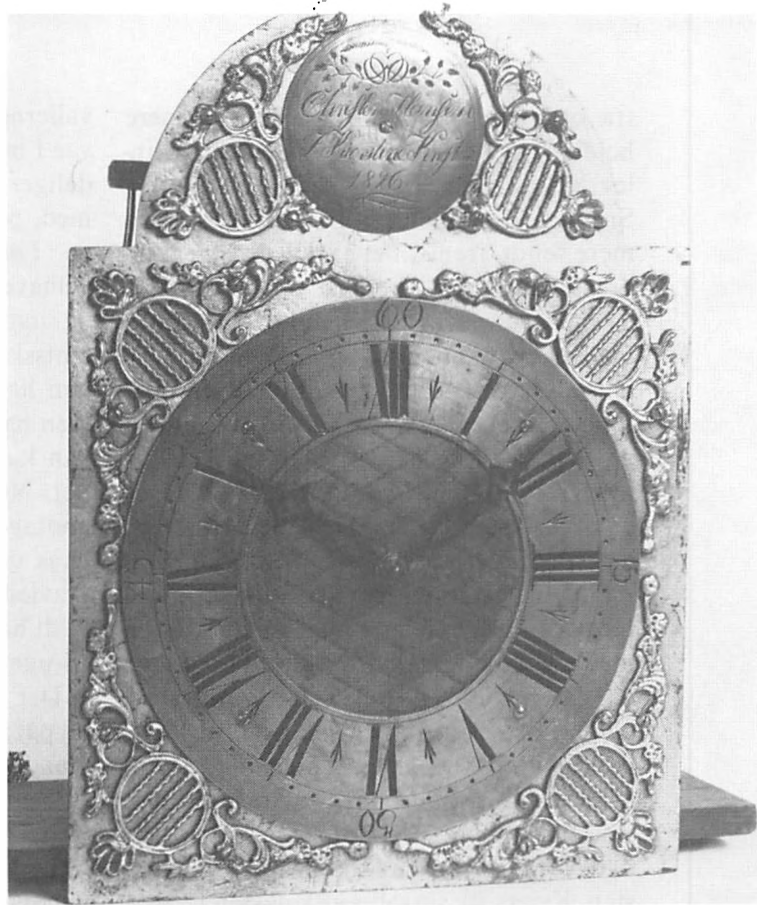
Da den rejselystne sognepræst til Everdrup i Sydsjælland, L. M. Wedel, besøgte Åbenrå i 1801, bemærkede han om denne kirke, at den lå højt på en bakke med et grønt spir og urskiver til alle fire verdenshjørner. Sct. Nicolajs første sejerværk er fra 1596, fremstillet af en ukendt finsmed eller sejmager og bekostet af Kay Rantzau, der virkede som amtmænd 1592-96¹. Det kostede med skiver og visere 13 mark 13 sk. og 6 ort lybsk, men måtte repareres i 1607, og i 1623 var det så defekt, at et nyt værk måtte anskaffes. Ved en istandsættelse af kirken 1640-48 blev der fremstillet en ny timeslagklokke, et nyt sejerværk og en solskive til regulering af uret. De to sidste dele blev fremstillet af sejmager Hans Brodersen (Brousen) i Gravlund, Bedsted sogn. Denne gang kostede det 57 daler og 32 sk. Det må tilsyneladende have været

et solidt ur, for først i 1740 måtte der bestilles et nyt, og denne gang var det ingen ringere end kgl. hofurmager Peter Mathiesen fra København (1696-1768)², der havde fremstillet tårnure til adskillige københavnske og sjællandske kirker, som leverede uret. Sct. Nikolaj kirkeure blev repareret 1803 af Jonathan Green, men det var skolemesteren, som samtidig var klokker, der daglig skulle stille uret, trække det op og på visse tider smøre det. Det senest anskaffede ur er fremstillet 1908 af firmaet Eduard Korfhage & Söhne i Buer ved Os-nabrück og leveret og monteret af Johan Thorsmark (1876-1942) i Åbenrå. Det blev hovedrestaureret i 1956³.

Valfarts- og herredskirken i Klipleve med det slanke spir, som er synligt videnom, fik et slagur uden skiver i 1610, fremstillet af finsmed og sejmager Peter Lydiksen i Hoptrup. Urværket er muligvis anskaffet for en sum penge, som Birgitte Ahlefeldt i 1580 på sit dødsleje skænkede Klipleve kirke. Tiden markeredes kun hørligt, ved at urværket via en lille hammer slog timeslag på en lille malmklokke ophængt i spiret. Hjulværket står i det tidligere Sct. Hjælpers (dvs Frelsers) kapel, en tilbygning på korets nordside. Oprindeligt var der også en mekanisk forbindelse med en lille »kimermand« over døren til kapellet, et sidestykke til den kendte Per Døver (og Kirsten Kimer) i Roskilde domkirke. Kimermanden, der skal forestille en barhovedet, langhåret vægter i halvlang kofte med knæbukser, er ca. 30 cm høj og har en lille hammer i højre

1. Th. Ries: *Aus Alt-Apenrade. In und um St. Nicolai*, 1914, s. 10-12. – Johan Thorsmark: *Historiske Notitser om Kirkeuret i Aabenraa* (Dansk Uhrmager-Tidende, årg. 1922, s. 102-03), samt for alle kirkers vedkommende: *Nationalmuseets Danmarks Kirker*, XXII, Åbenrå amt, 1959.
2. Åbenrå amtsvisitorialarkiv C II, 2 nr. 335, 1729-1819. – Åbenrå præstearkiv: Ca 1, 1735-1839. – *Kirkeregnskaber*.
3. Åbenrå Bys Historie, bd. II, 1957, s. 53.

O'ander-ur fra Jels. (Se Sønderjysk Månedsskrift 1981, s. 82). Tilhører overlærer Johs. Fink, Kollund, hvis far købte det på auktion i Rødding før Genforeningen. Den tilhørende kasse er ganske enkel af brunmalet fyrretræ. Uret skal trækkes op hver dag.

hånd samt en »morgenstjerne« i venstre. Sådanne tidsforkyndende klokkevægtene kaldtes i Frankrig »jacquemarts«, sandsynligvis en sammensætning af fornævnet Jacob (Jacque) og »marteau« (hammer). Man kender forbilleder fra Dijon fra 1382, Sct. Marcus-pladsen i Venezia fra 1499, Garding kirke i Ejdersted, Nibe kirke og det ældste rådhus i Odense.

I 1931 sørgede menighedsrådet i Kliplev for, at hjulværket blev grundigt repareret, således at timeslaget igen lyder fra malmklokken, og vægteren inde i kirken fortæller lydt, hvad klokken er slået. Kirkespiret antages at være fra 1436, dets klokke fra 1472 og vægteren fra 1650. Sejermageren Peter Steensen fra Flensborg reparerede urværket i 1624. Om kapellanen hr. Niels Ketelsen, der virkede i Kliplev 1610-20, ved vi, at en af hans pligter var at stille værket.

Bov kirke havde et sejerværk før 1540,

mens det nuværende er jævaldrende med tårnet, som blev bygget i 1905.

Bjolderup kirke har haft et tårnur, idet urmager Christian Bachmann i Uge i 1753 fik betaling for »den ny Viser«, og i 1773 fik William Green, Åbenrå, 12 rdlr. for opsynet af reparation »ved klokken«, men uret eksisterer ikke mere. Gråsten slotskirke, der indviedes omkring 1698, havde ifølge en auktionsbeskrivelse af 1725 et slagur i spiret og to slagklokker, hvilket kunne tyde på, at det har slået både time- og kvarterslag.

Løjt kirke fik et tårnur hos fa. Eduard Korfhage & Söhne i Buer ved Osnabrück 1911. Også det blev leveret og opsat af Johan Thorsmark, Åbenrå. Uret har skiver til alle fire verdenshjørner.

Tårnurene blev i lang tid stillet efter solurene og angav altså lokal tid. Derfor var der anbragt solskiver ved næsten alle kirker. En del af de første var fremstillet af

træ og måtte efterhånden afløses af mere holdbart materiale. Det gjaldt f.eks. Kliplev kirkes solur fra 1610, lavet af Anton Snedker. Det måtte i 1755 afløses af et mere solidt, fremstillet af billedhugger Andreas Hinrichsen, Åbenrå. I 1650 omtales en solskive ved Sct. Nicolaj kirke i Åbenrå mellem provsteboligen og kirkedøren. Holbøls solskive fra 1698 er af kalksten med timetal i relief og anbragt på våbenhusets gavl. Rise kirke har et solur fra 1710 af hvidgrå kalksten, Løjts er fra 1717, Uges er af kalksten og fra 1750. Rinkenæs gl. kirke har et af rød kalksten fra 1758. Samme år blev soluret ved Sct. Nikolaj kirke forgyldt af den kendte maler Peter Jessen med ægte guld. Hjordkær kirkes er af sten og dateret 1762, Hellevads af rød sten, 1768. Ensteds af rød kalksten og fra 1771. Adsbøl kirkes ligeledes af sten, opsat 1779 af Hans Christian Hohwü, Gråsten. Bedsted fik et solur i 1837, men det måtte fornyes i 1899, Varnæs fik et 1837 af kalksten. Kværns fik sit solur af kalksten i 1842, Felsted fik et samme år, mens solurene i Bov (af kobber), Øster Løgum (af granit) og Bjolderup (af kalksten) er af ukendt alder og kan ikke efterspores i kirkeregnskaberne.

Når man endnu i 1800-årene anskaffede solskiver ved kirkerne, skyldes det sikkert et cirkulære, udsendt af superintendent (dvs. biskop) F. C. Callisen, som virkede som sådan 1835-48. Han påbød kirkeforstanderskaberne (de kirkeældste) i sit stift at anskaffe solure, for at gudstjenesterne kunne begynde præcis.

Mens der endnu eksisterer forholdsvis mange solskiver i amtet, er der til gengæld ikke bevaret ret mange timeglas. På grund af det skrøbelige materiale, de var lavet af, har kun få kunnet overleve, men vi ved fra kirkeregnskaberne, at de fleste kirker har haft dem, så både præst og menighed kunne holde øje med tiden for prædikenens længde og klokkeren kunne beregne inter-

vallerne mellem ringningerne. Kirkeurene var i lang tid de eneste tidsmålere, almindelige mennesker stiftede bekendtskab med, bortset fra solen, månen og stjernerne. Først i 1700-tallet begynder enkelte velhavende borgere og bønder at købe stue- og lommeure. Ganske vist hører vi om amtsskriver Peter Mouritzenn, Åbenrå, at han havde et ur i sin stue allerede 1640, men han var også så holden og fornem, at han kunne købe et familiegravsted inde i Sct. Nicolaj kirke og må derfor regnes til undtagelserne. Uret blev iøvrigt skyld i hans død. En februar dag i 1655, da han kravlede op på en stol for at stille uret, faldt han så uheldigt ned, at han døde efter '40 ugers sygeleje⁴.

Der er i Åbenrå en overlevering gående ud på, at et ægtepar Nis Petersen og hustru Gunder Nisdatter (sidstnævnte døde 1701), skulle være de første i byen, der ejede et engelsk standur. Denne »grandfatherclock« havde både timeklokke og sekundviser. Da der på dette tidspunkt var søfartsforbindelse til England, lyder det ikke usandsynligt. I 1735 berettes det, at Åbenrås befolkning hovedsagelig består af skippere, søfarende, redere og skibsbyggere. Der sejlede dengang især på Island, Norge, Østersø- og Nordsøhavne samt Storbritannien. I 1744 var et Åbenråskib i Liverpool, og ved denne lejlighed medtog skipperen den britiske urmager Peter Green og familie til Åbenrå, hvor hans sønner William og Jonathan og sønnesønnen Jacob oparbejdede deres snart landskendte forretning. De fire Green'er virkede tilsammen i godt hundrede år og efterlod sig talrige ure, hvoraf de fleste i dag er stærkt efterspurgte antikviteter. De første Green-ure var i typisk engelske kasser. Siden fik urene et mere slesvigsk præg, især mod århundredets slutning, da Green'erne indledte et frugtbart samarbejde med den dygti-

4. Johan Thorsmark i Dansk Uhrmager-Tidende, 1922, s. 102-03.

ge snedker Lorents Nielsen (1739-1821), som fik borgerskab 1774. Der ses ikke at have været fagligt uddannede urmagere i Åbenrå, før Peter Green flyttede til byen, så han må anses for at være den første faglærte urmager i købstaden. Der er i tidens løb skrevet så meget om Green-familien, at de til rådighed værende ret få primære kilder må være udtømt.

Grundvidenskaben for tidsmåling og navigation er astronomien, specielt den sfæriske astronomi, og både astronomer og navigatører har brug for præcise ure, om man skal undgå for stor en »misvisning«. Skipperne og kaptajner i Åbenrå måtte have nøjagtige ure til bestemmelse af længdegraden. Dette var muligt efter 1761, da englænderen John Harrison havde konstrueret et kronometer, der var pålideligt nok til, at aflæseren kunne beregne, hvor stor forskellen var mellem klokkeslættet i Greenwich, gennem hvis observatorium 0-meridianen går, og klokkeslættet om bord. Disse kronometre blev indført fra England, som det i øvrigt var tilfældet med almindelige lommeure, og vi må gå ud fra, at Green'erne har haft gode forbindelser i deres hjemland. Væg- og standure (»bornholmere«) vinder indpas i amtet i årene 1744-80, viser skifterne. Mens Peter Green fortrinsvis afsatte sine ure til borgerne i Åbenrå, kaptajnerne på Løjt og til studehandlere fra Jylland, fremstillede Bachmann'erne i Uge og Rugbjerg, Hohwü'erne i Gråsten og Chr. Wollesen i Bedsted fortrinsvis standure til proprietærer, større bønder, herredsfogeder, kromænd, møllere, præster og enkelte degne ude i oplandet.

Skoleholder Johannes Pade, som i 1771-72 holdt skole i Bovrup, skriver i sin dagbog, at bønderne i Bovrup, som alle var fæstebønder og gjorde hoveri, ikke havde råd til hverken stueure eller kakkellovne, men i Varnæs var velstanden større: »I dagligstuen fandtes stueur, kakkellovn, skatoller og malede vægge, kort sagt stadseligt

som hos en anselig købstadsmand«⁵. På omtrent samme tid skriver præsten og topografen Peter Kier i Øster Løgum, at landbefolkningens levestandard er blevet så god, at man har fået jernovne og stueure. De gamle solskiver og timeglas afløses af »gangværk, viserværk og stueværk med hus«. De første stueure havde 1-døgnsværker, først i 1800-årene fik man 8-døgnsværker og raffinementer som repetérudløser og spilleværk med indtil seks salmer⁶. Af en inventarfortegnelse fra Årup gods i Ensted sogn fra 1821 ses, at man havde et standur med spilleværk og et vægur med vækker. I Øster Løgum havde en hel del af de unge karle lommeure allerede i 1780'erne, beretter P. Kier. Selv om Åbenrå amt var godt forsynet med habile urmagere, kan man alligevel træffe ægte »bornholmere« her og der, f.eks. på en gård i Røllum, Ensted sogn⁷.

Der har i amtet i tidens løb i længere eller kortere åremål virket urmagere i Alnor, Bedsted, Bjolderup, Bovrup, Felsted, Gråsten, Hellevad, Hovslund, Hønsnap, Klipleve, Kruså, Løjt, Rugbjerg, Rødekro, Skovbøl, Tumbøl, Tørsbøl, Uge, Varnæs foruden Åbenrå, og der er i 1981 urmagere i Felsted, Gråsten (2), Klipleve, Padborg, Rødekro og Åbenrå (5), hvilket svarer godt til befolkningskoncentrationerne, der er stærkest i den østlige og sydlige del af amtet.

Alle urmagerne i amtet var tidligere i nogen grad generet af den konkurrence, de fik på markederne i Klipleve og Åbenrå, hvor urhandlere, de såkaldte »nürnbergere« (selv om de fleste kom fra Furtwangen i Schwarzwald), forhandlede deres billige træ- og kuk-ure med markskrigerisk på-

5. Ib Andersen i Varnæs Birk, nr. 2, 1977, s. 6-7.

6. Sdj. Mds.skrift, 1950, nr. 2, s. 22.

7. Axel Steensberg: Danske Bondemøbler, 1973, s. 127 fn.

gåenhed og oftest eminent tungefærdighed.

Urmageriets udvikling i amtet fulgte naturligtvis i det store og hele den almindelige udvikling med en begyndende industrialisering i midten af 1800-årene, hvorved håndværk og husflidsarbejde trængtes tilbage og urmageriet efterhånden indskrænkedes til handel med importerede ure, reparationer og service, således at de fleste urmagere måtte spille på flere strenge: guldsmed, optiker, gravør, ciselør, bandagist, handel med symaskiner, cykler o.lign.

Efter indlemmelsen i Preussen var det først og fremmest de toldfrie tyske ure, der blev forhandlet, f.eks. ure fra Gebrüder Junghans i Schramberg og Schwenningen, Adolf Lange & Söhne, Glashütte og Gustav Becker i Freiburg, Schlesien, men man kunne også få amerikanske, engelske og schweiziske ure. Åbenrå voksede procentmæssigt ikke så meget under preussisk administration sammenlignet med købstæderne nord for Kongeåen, og en del af de yngre urmagere i amtet, som indkaldtes under første verdenskrig 1914-18, måtte se deres omsætning falde betænkeligt. Det kneb nogle med at få deres værksteder og forretninger på fode igen. Johan Thorsmark måtte som krigsdeltagende soldat fabrikere højdemålere til tyske flyvemaskiner. Efter hjemkomsten blev han sammen med Christian Hansen, Skodborg, valgt som repræsentant ved Dansk Uhrmager-Centralforenings generalforsamling i Kolding 8.-9. august 1920. Allerede i september samme år besluttede de sønderjyske urmagere med stort flertal at oprette en eller flere sønderjyske amtskredse under Dansk Uhrmager-Centralforenings regie. Til ære for de nye medlemmer sønden for Kongeåen afholdtes Centralforeningens generalforsamling 1921 på »Folkehjem« i Åbenrå, hvor urmager Thorsmark valgtes som medlem af hovedstyrelsen og Boy Boysen (1885-1941) i Tinglev som suppleant. Som

et kuriosum kan det nævnes, at frokosten kostede 2 kr. pr. person, og middagen, som bestod af fire retter: suppe, fisk, steg og dessert kostede 6 kr. Det kan også nævnes, at fra 31. august-5. september 1920 var 20 sønderjyske urmagere inviteret som gæster hos det ærværdige »Kjøbenhavns Uhrmagerlaug«, som blev stiftet i 1755. De havde nogle gode dag i kongens by, som de fleste besøgte for første gang.

Blandt de organisationer, som var med til at hele sårene efter 1. verdenskrig og knytte bånd mellem moderlandet og den genforenede landsdel, indtager Den sønderjyske Fond en fremtrædende stilling. Fonden gennemførte, at alle konfirmander, hvis fædre var faldet i krigen, skulle have et ur til minde om faderen. Der blev indkøbt det nødvendige antal ure i Frankrig, både dame- og herreure, fra firmaet Antoine Frères i Besançon, centrum for Jura-bjergenes urindustri. På urkapslen var i midten det slesvigske våben i form af to løver og uden om den inskriptionen »Den sønderjyske Fond« og yderst »Til Minde om din Fader«.⁸ I alt uddeltes 2900 af disse ure, der jo fra tid til anden skulle renses, smøres og justeres eller repareres hos de lokale urmagere, dog for konfirmandernes egen regning. Den industrielle udvikling i Åbenrå amt begyndte først for alvor, da Sønderjyllands Højspændingsværk i Åbenrå startede i 1924, mens f.eks. København fik et el-værk allerede i 1892 og Århus i 1901.

Nutidens raffinerede præcisionsteknik og tekniske fremskridt er imponerende, ikke mindst inden for urmageriets område, men er dog et naturligt led i en lang udvikling, der begyndte for ca. 6000 år siden. Endnu mere imponerende er det at konstatere, hvad fortidens mestre med begrænset viden og primitivt – ofte selvlavet – værktøj har kunnet præstere.

8. H. C. Clausen i Flensborg Avis d. 11.11.1977.

Navneliste

Forkortelser: s.a. = søn af, f. = født, g.m. = gift med, bsk. = borgerskab, bev. = bevilling, koncession, ft. = folketælling. I øvrigt er benyttet almindelige forkortelser.

- BACHMANN, CHRISTIAN PETERSEN (den ældre) f. 6.9.1726 i Uge, død 6.11.1804 s.st., s.a. inderste Peter Chrestensen Bachmann, som var f. i Hjardemål sogn, Thy, og Kirsten Mads Hansens datter. G. l.g. 30.1.1769 m. Magdalena Peter Jessens, d.a. degnen i Kværs Peter Jessen, g.2.g. m. Bodil Hansdatter. Kådner, urmager og optiker i Uge. Frst. standure med klokkespil. (Nævnt i Søren Abildgaards dagbog 1775-76. Sdj. Årb. 1941, II s. 201). (Kaj Hammer: Bøfolkningen i Uge Sogn, ms. på LA i Åbenrå, 1966).
- BACHMANN, PETER CHRISTIAN, f. 6.4.1770 i Uge, død 23.2.1836 s.st., s.a. førnævnte, g. i Uge 7.7. 1810 m. Ellen Petersen fra Alslev, som døde 1837. Bev. som urmager i Uge 16.12.1826. Bev. overdraget til sønnen af samme navn 1836. Lært hos faderen. På det danske urmuseum i Den gamle By i Århus er et vægur med jernværk frst. af P. C. Bachmann. Inv. nr. 267:59.
- BACHMANN, CHRISTIAN PETERSEN (den yngre), f. 31.12.1814 i Uge, død 6.11.1874 s.st., s.a. urmager Peter Christian Bachmann og Ellen Petersen, g. i Uge 20.4.1839 m. Anna Maria Jacobsen fra Ravsted, som døde 1869. Indsidder og urmager i Uge.
- BACHMANN, HANS PETERSEN, f. 13.2.1792 i Øster Løgum, død 4.5.1843 s.st., s.a. inderste og urm. Peder Backmann og Anna Hans Schmidts datter, g. i Ø. Løgum 1824 m. Anna Krestina Hansen, d.a. degn og skl. Jürgen Hansen og hustru Merret. Degn, skolelærer og urmager i Hovslund 1810-27, degn og skl. i Øster Løgum 1827-38.
- BACKMANN, PETER PETERSEN, f. 21.6.1737 i Tinglev, død 29.12.1795 i Rugbjerg, Øster Løgum sg., s.a. Peder Christensen Backmann og Kirsten Madsdatter, g. i Ø. Løgum 25.8.1779 m. Anne, Hans Smeds datter. Urmager og inderste i Rugbjerg. Standure med hans sign. på museerne i Åbenrå, Kejtum, Sild og i privat eje i Asserballe, Lovtrup, Notmark, Klovtoft, Sdr. Hygum og Hovslund. Standur af ham afbildet i Axel Steensberg: Danske Bondemøbler, 1977, s. 286.
- BEYER, LARS PETERSEN, f. 1836 i Skærbæk, død 20.1.1861 i Åbenrå, s.a. Peter Jepsen Beyer og Sidsel Bundesen. Ugift. Lært hos urm. Lange, Åbenrå. Bsk. som urm. i Åbenrå 10.8.1860.
- BLECH, NIELS RASMUS, f. 6.5.1764 i Ødis, død 6.11.1836 i Felsted, s.a. nådler Rasmus Nielsen i Ødis og Anna Mette Marcus fra Bedsted. Urmagersvend i Kasmosedam, Ullerup G. i Ullerup 6.1.1795 m. Mette Lassen fra Lundsgård. Kedelflicker og urmager i Felsted. Han drev opsøgende service, idet han vandrede omkring på Sundeved og reparerede kobbertøj og ure. Døde som almisselem på fattighuset i Felsted.
- BOYSEN, CHRISTIAN, f. 18.12.1856 i Langhorn, Sydslesvig, død 18.2.1924 i Gråsten, s.a. skomager Boy Peter Boyesen og Naomi Lorenzen, g.m. Marie Cecilie Lassen fra Langhorn. Urmager i Gråsten. Søn: Boy Peter Boyesen, urm. i Tinglev.
- BRODERSEN(BROUSEN), HANS, fødsel og død ukendt. Nævnes som sejmager i Gravlund, Bedsted sogn i 1641, da han reparerer Ribe domkirkes tårnur. Mellem 1640-48 arbejder han med at frst. et sejerværk og et solur til Sct. Nikolaj kirke i Åbenrå.

- BRUUN, FREDERIK VALDEMAR**, f. 31.1.1831 i København, død 22.3.1904 i Gråsten. Urmager i Gråsten. Overtog N. Hohwüs forretning, som han ved århundredeskiftet overdrog til Jens Hollensen. Var meddeler og agent for Flensborg Avis.
- BUCH, PETER PETERSEN**, f. 13.2.1855 i Avnbøl, Ullerup sogn, død 7.7.1930 i Gråsten, s.a. urm. Peter Hansen Buch og Kathrine Kirstine Petersen. Urmager i Varnæs, Broager og Gråsten.
- CHRISTENSEN, CHRISTIAN**, f. 19.6.1849 i Kliplev, død 18.4.1922 s.st., s.a. indder Peter Christian Christensen og Inge Jenning. Urmager i Kliplev.
- CHRISTIANSEN, Jens Peter**, f. 12.1.1822 i Ullerup, død 20.4.1879 i Gråsten, s.a. kådner Hans Christian Christiansen og Anna Nicolaisen, g. i Ullerup 9.11.1865 m. Elisabeth Christensen. Lærling hos urm. Jes Hinrich Johannsen i Kasmosedam. Urm. i Gråsten.
- FISCHER, FREDERIK** (Fischer udtales: Fisker), f. 7.2.1809 i Åbenrå, død 4.6.1871 s.st., s.a. skibsfører Fester Fischer og Catharina Regina Callsen, g. l.g. 15.10.1833 m. Barbara Christensen, en garverdatter fra Ribe, død 1852. G. 2.g. m. Clara Wilhelmine von de Bendl. Ramtes af en alvorlig børnelammelse som 9-årig og måtte derfor se bort fra en fremtid til søs, som slægtens søfartstraditioner ellers indbød til. Lærte urmageriet hos Jens Wied, Storegade i Åbenrå 1824-30. Svendeproeve 1.2.1831. Bsk. som urm. i Åbenrå 16.4.1831.
- Fremstillede ure og optiske instrumenter, studerede astronomi og brevvekslede med professor H. C. Schumacher på observatoriet i Altona. Fischer observerede således i et hjemmelavet spejlteleskop med 43 ganges forstørrelse den 29.9.1835 kl. 12 om natten den Halleyske komet. Som svendestykke frst. han et bordur af messing, som nu befinder sig på Sønderborg Slots Museum. Standur sign. Fr. Fischer i privat eje i Rødding. Han blev dog mest kendt som danskhedens fører i Åbenrå og som udgiver og redaktør af danske blade i byen. Hans hjem blev undersøgt og plyndret af et slesvig-holstensk friskarekorps i begyndelsen af maj 1848, og hans værktøj og instrumenter bortslæbtes, ligesom hans danske bøger og tidsskrifter fjernedes. En tidlang måtte han skjule sig på Barsø. – I »Folkehjem«s have rejstes 1930 en af billedhugger Gunnar Hammerich udført mindsten for Frederik Fischer. På granitstenen, der bærer en ansigtsrelief i bronze af Fischer, er indmejslet:
- »Danske er vi, dansk tænker og føler vi, som danske har vi navn i fortiden og er kendt over hele kloden. Frederik Fischer 1838«.
- GREEN, JAKOB**, f. 7.12.1769 i Åbenrå, død 26.12.1847 s.st., s.a. urmager William Green og Metta Hansen. Ugift. Bsk. som urm. i Åbenrå 20.5.1825. Ved ft. 1835 og 1840 boede han i Storegade 20 (gl. nummerering).
- GREEN, JONATHAN**, f. 1741 i Liverpool, død 28.3.1812 i Åbenrå, s.a. urmager Peter Green og Lisabeth Johnson. Ugift. Bsk. som urm. i Åbenrå 29.4.1796. Fik 20 rdlr. for opsynet med Åbenrå bys brandsprøjter. Passede kirkeuret. Var med i udsmykningskomiteen 1790, da kronprins Frederik (6.) og gemalinde passerede Åbenrå. Taffelur med hans sign. og urhus af mahogny og fyr, højde 61 cm, på Det danske Urmuseum i Den gamle By, Århus. Inv. 350:60. Standur m. hans sign. i privat eje i Risskov.
- GREEN, PETER**, f. 1706 i Liverpool, død 8.1.1795 i Åbenrå, g.m. Elisabeth Johnson, d.a. bøssesmed Jonathan Johnson. Havde bsk. som urmager i Liverpool. Opført første gang i Åbenrå skatteregister 28.1. 1745. Synes at være den første faglærte urmager i

Kunst-ur fremstillet af Peter Green, Åbenrå. Står i dag i Hjallerup Møllegård i Vendsyssel.

- Åbenrå. Af pladshensyn vil det ikke være muligt at nævne alle de ure af Peter Green, som er registreret, ligesom en bibliografi vil fylde for meget.
- GREEN, WILLIAM, f. 1733 i Liverpool død 5.2.1817 i Åbenrå, s.a. foregående, g. 17.10.1766 m. Metta Schiller, enke, d.a. hattemager Hans Asmussen Møller og Anna Callesen, hun var 1. g. g.m. Schiller. Bsk. som urm. i Åbenrå 16.1.1767. Havde værksted og forretn. i Storegade 20. Passede og vedligeholdte Sct. Nikolaj kirkeur. Havde opsyn med Åbenrå bys brandsprøjte. Talrige standure af ham i privat eje. En del af kasserne til hans ure er frst. af snedker Lorents Nielsen (1739-1821) som fik bsk. 1774.
- HANSEN, ALBERT JENSEN, f. 20.2.1848 i Voderup, Tranderup sogn, Ærø, død 2.12.1921 i Åbenrå, s.a. gdr. Hans Madsen Lauritsen og Karen Jensen. Lærling 1863-68. Arbejdede som svend i Slesvig og Tyskland. Urm. i Nordborg 1869-94, i Ærøskøbing 1894-1918, i Åbenrå 1918-21. Lavede fine 8-døgns standure med metalskiver og kalendere. Frst. en sekundregulator, som fik ros, fik medalje og præmie for en stueurskive med sindrig mekanisme til måne- og datoskifte. Rep. 1874 tårnuret ved Nordborg kirke. Standur med hans sign. i privat eje i Ulsted.
- HANSEN, HANS, f. 22.9.1770 i Tumbøl, Felsted sogn, død 6.3.1851 i Åbenrå, s.a. tømrrer Hans Hansen og Anna Nissen, g. 10.2.1797 m. Maria Gregersen, d.a. styrmand Christian Gregersen og Ellen Bundesen. Bsk. som urm. i Åbenrå 10.4.1801.
- HANSEN, LORENZ, f. 1.11.1753 i Tumbøl, Felsted sogn, s.a. Hans Christensen og Maren Hansen. Urm. i Tumbøl og Skovbøl. Standur nr. 44 med hans sign. i privat eje i Kværs.
- HINRICHSEN, ANDREAS, f. på Kalø, bsk. som billedhugger i Åbenrå 1766. Levede solure til flere sønderjyske kirker.
- HOHWÜ, ANDREAS, f. 18.7.1803 i Gråsten, død 28.9.1885 i Amsterdam, s.a. urm. Thomas Hohwü og Margrethe Klausen, g. 1.g. m. Anna Elisabeth van Hengel, d.a. Bartholomeus Justus van Hengel og Maria Elisabeth Wesseling, Amsterdam, g.2.g. 21.4.1859 m. Antonia Roos. Lært hos sin fader, svend hos kronometermager Kessels i Altona og hos Brèguet i Paris 1834-39. Nedsatte sig som kronometermager på Oudeschans i Amsterdam 1840. Frst. 29 astronomiske urværker til observatorier i Europa og USA. Udstillede i Paris 1867. Den hollandske marine brugte udelukkende Hohwüs kronometre. Fik adskillige udmærkelser, bl.a. Ridder af Egekronen, Ridder af den nederlandske løve, italiensk ridderorden samt æresdiplomer i Wien og Philidelfia. 1869 nederlandsk statsborger. Forretn. afstodes til en slægtning Erich Schalenkamp.
- HOHWÜ, HANS CHRISTIAN AUGUST, f. 20.4.1750 i Gråsten, død 16.7.1817 s.st., g. m. Sille Marie Dorthea Madsen. Urm. i Gråsten.
- HOHWÜ, HANS CHRISTIAN, f. 21.9.1673 i Amsterdam, død 30.6.1736 i Gråsten, g. 19.1.1710 m. Ellen Nielsdatter, d.a. Niels Jensen. Urm. og kromand i Gråsten »på grevelig grund«. Havde forpagtet brænderi- og bryggeriretten i Lundtoft herred for 15 rdlr. årligt. »Forfærdigede al slags arbejde af sølv, messing og jern. Har lært sig det selv, men er ellers udlært som snedker og har udøvet snedkerprofessionen«. Har formentlig frst. eller monteret det første tårnur på Gråsten slot under Frederik Ahlefeldt den yngre og broderen Carl. (Augustenborg Jordebog 1721. Augustenborgske arkiv C IV nr. 197).
- HOHWÜ, NIKOLAJ (den ældre), f. 25.3.1711, formentlig i Gråsten, død 24.1.1798 i Gråsten, s.a. Hans Christian Hohwü og Ellen Nielsdatter, g. 1743 m. Katharina Pe-

- tersen, som døde 1747. Fik af herren på Gråsten lov til at bygge hus 10.4.1747. Lærte urmageriet hos en urmager og bøsse-mager i Kiel, arbejdede som svend i København og andre steder. Urmager i Gråsten 1745 i Slots-gade 6, tidl. Den gamle kro. Frst. adskillige standure af fin kvalitet, bla. et spilleur med to sæt melodier, hver bestående af 8 arier, koraler og marcher. Et standur med hans sign. og spilleværk på det kom-munale museum i Flensborg.
- HOHWÜ, NICOLAY** (den yngre), f. 25.7.1801 i Gråsten, død 11.2.1879 s.st., s.a. urm. Thomas Hohwü og Margaretha Klausen, g.26.1.1837 m. sin kusine Sophie Clausen, d.a. kaptajn Erik Clausen, Amsterdam. Etabl. som urmager i Gråsten 1829, ophørt 1852 på grund af svigtende syn. Blev teglværksejer på Fiskens.
- HOHWÜ, THOMAS** (den ældre), f. 19.8.1747 i Gråsten, død 24.11.1829 s.st., s.a. urm. Nicolaj Hohwü og Katharina Petersen, g. 1.g. 31.8.1781 m. Margaretha Henningsen, død 1797, g. 2.g. 14.6.1800 m. Margrethe Clausen fra Stranderød. Lærte urmageriet i Flensborg. Etabl. som urm. i Gråsten 1785, koncession som hofurmager 19.6.1811.
- HOHWÜ, THOMAS** (den yngre), f. 14.4.1838, død 8.2.1889 i Amsterdam, s.a. urm. Nicolai Hohwü, og Sophie Clausen, g. 4.8.1870 m. Margaretha Maria Hohwü, d.a. Andreas Hohwü, Amsterdam og Anna Elisabeth van Hengel. Lært hos faderen i Gråsten. Ur- og kronometermager i Oüdeschans 42, Amsterdam.
- HOYER, BOY CHRISTIAN**, f. 29.2.1828 i Flensborg, død 18.8.1880 i Gråsten, s.a. skomager Hinrich Christian Hoyer og Sophie Henriette Olsen, g. i Gråsten 18.11.1849 m. Sophie Marie Hagenberg. Lært hos Nicolay Hohwü (d. y.) i Gråsten. Urm. og musicus i Gråsten.
- JENSEN, HINRICH CHRISTIAN**, f. 15.2.1830 i Kotzenbüll, Ejdersted, s.a. Jens Christian Jensen og Margrethe Peters. Bsk. som urm. i Åbenrå 19.4.1861.
- JENSEN, MARTIN**, f. 1826 i Flensborg, g.m. Sophie Johanne Diedrichsen. Nævnes som urm. i Åbenrå ved ft. 1855.
- JOHANNSEN, JEP(PE)**, f. 3.12.1712 i Hønsnap, Holbøl sogn, død 10.2.1784 i Kas-mosesig, Ullerup sogn, s.a. smed Johan Jepsen og hustru Ellen, g. 6.7.1742 i Holbøl m. Ellen Nisdatter (1714-1769). Smed og urmager i Hønsnap. Overtog stedet Kas-mosesig, senere Kasmosedam i Ullerup sogn (nu Sottrup) 9.10.1756 og grundlagde det senere så berømte urmageri i Kasmosedam.
- JONASSON, BENGT**, f. 19.11.1830 i Dyholt, Odensjö, Sverige, død 16.11.1912 i Alnor, Gråsten, s.a. murer og landmand Jonas Johansson og Eva Bengtsdotter, g. 8.5.1888 i Gråsten m. Cecilie Marie Asmussen, d.a. fisker Johan Chr. Asmussen og Cecilie Marie Andersen. Urm i Alnor.
- JÜRGENSEN, PETER**, fødsel og fødested ukendt, død 3.9.1834 i Kværns. urm. i Tørs-bøl.
- JØRGENSEN, JØRGEN** (også kaldet Skrædder), f. 1743 i Tumbøl, Felsted sogn, død 30.10.1795 s.st., s.a. bolsmand Jørgen Jørgensen Skrædder og Ellen Asmussen, g. 2.10.1768 m. Ingeborg Jesdatter. Ufaglært urm. i Tumbøl. »Han var en god, klog og forstandig mand«, skriver sognepræsten.
- KLEINSCHMIDT, NIS**, død 11.9.1714 i Åbenrå. Bsk. som finsmed i Åbenrå 1709. Rep. kirkeuret i Åbenrå.
- LANGE, PETER FRIEDRICH WILHELM**, f. 19.1.1824 i Sønderborg, s.a. bogbinder Friedrich Wilhelm Lange og Anna Maria Nielsen, g. m. Jessine ....., f. 1828 i Køben-havn. Bsk. som urm. i Åbenrå 1.9.1849. Nævnes som urm. i Flensborg ved ft. 1860.

Urskive med typiske rokoko-motiver. Uret er fremstillet af Matz (Mads) Wied, Åbenrå. Privat eje.

- LORENTZEN, FRIEDRICH**, f. på øen Før, død 7.5.1865 i Åbenrå, s.a. købmand Lorenz Lorentzen og Dorothea Nickelsen, g. 2.g. 2.10.1835 m. Anna Elisabeth Breundle. Bsk. som urm. i Åbenrå 26. 8.1836. Nævnes ved ft. 1840 og 1860.
- LUND, HANS JØRGEN**, f. 15.7.1822 i Skodborg, død 15.6.1882 i Bjolderup, g. 30.9.1854 m. Charlotte Christiane Schønberg, jordemoder fra Kolding. Bev. som urm. i Skodborg 23.8.1854. Urmager i Bjolderup 1860-1882.
- MAIBØLL, CHRISTIAN HANSEN**, f. 8.9.1877 i Åbenrå, død 8.6.1937 Meggerdorf, Bergenhusen, Sydslesvig, g. i Varnæs 26.1.1900 m. Jensine Marie Lorenzen. Urm. i Varnæs, Tandslet og Gråsten.
- MUNK, JØRGEN RASMUSSEN**, f. 11.10.1825 i Horne, Fåborg, død 15.1.1913 i Åbenrå, s.a. landmand Rasmus Nielsen Munk og Kirstin Jørgensdatter, g. i Horne 28.6.1855 m. Kirstine Jørgensen. Lærte urmageriet i Fåborg, svend hos Matthias Wied. Gjorde tjeneste som soldat i 1848-50 på dansk side. »En lille trøpibe, som han røg af under slaget ved Isted d.25.7.1850, gemte han på og røg af ved senere særlige lejligheder«. Bsk. som urm. i Åbenrå 16.5.1855.
- MØLLER, CHRISTIAN JULIUS**, f. 5.7.1869 i Åbenrå, død 30.1.1925 s.st., s.a. skomager Jens Jacobsen Møller og Marie Christine Askov, g. m. Anna Marie Cathrine Freede. Urm. og optiker i Ramsherred 24, Åbenrå.

- MØLLER, CHRISTOPHER WAIDLØV, f. 15.2.1814 i Fåborg, død 30.10. 1899 i Åbenrå, s. a. Herløv Møller og Marie Waidløv, g. m. Ingeborg Rosendal. Guldsmed og urmager i Åbenrå. Bsk. 25.5.1854.
- NIELSEN, HANS, f. 1816 i Kolstrup, Åbenrå, død 19.5.1841 i Gråsten. Urm. i Gråsten 1835-41.
- NIELSEN, NIELS JACOB, f. 6.1.1830 i Åbenrå, s.a. daglejer Thomas Nielsen og Christina Jacobsen, g. m. Maria Abeline Uriel. Svend hos urm. H. C. A. Wolbye i Århus. Bsk. som urm. i Åbenrå 16.5.1855, nævnes endnu ved ft. 1860 i Åbenrå, men flyttede siden til Slesvig, hvor han nævnes 1881.
- PEDERSEN, PEDER, data ukendte, men var urm. i Gravlund, Bedsted sogn. Frst. et sejerværk til Døstrup kirke i 1630'erne. (Danmarks Kirker, Tønder amt, II s. 1517).
- PETERSEN, JØRGEN, ... g. m. Anna Margrethe Nielsen. Nævnes som urm. på Felstedmark 1860.
- PETERSEN, PETER CHRISTIAN, f. 1.10.1824 i Felstedskov, Felsted, død 3.10.1898 i Felsted (som fattiglem), s.a. fisker og inderste Christian Petersen og Margrethe Juhl. Ugift. Kaldet »e lill urmager«. Lært hos Frederik Fischer. Havde engelsk syge. Var sammen med broderen Christian spion for danskerne i 1848 og 1864. Rep. ure i Felsted.
- RAVN, JENS JENSEN, f. 14.9.1848 i Åbenrå, død 20.5.1924 s.st., s.a. tømrer Peter Jensen Ravn og Anna Hamann, g. i Åbenrå 1876 m. Christine Dorette Nicolaysen, d.a. købmand Christian Degn Nicolaysen, Løgumkloster. Urm. i Vojens 1878-84, urm. i Åbenrå 1884-1920.
- REINHOLT, PETER, f. 16.4.1824 i Gråsten; s.a. Peter Petersen Reinholt og Metta Cathrine Seifert, g. m. Louise Peters. Urmagersvend i Krempe, Holst. Urm. i Gråsten 1850-53. Flyttede til Flensborg.
- SANDGREEN, JOSEF FRANZ, f. 13.11.1841 i Norra Rörum, Christiansstad, Skåne, død 24.4.1879 på fattiggården i Gråsten, s.a. Laurids Sandgreen og Bonder Meder Steenfelt. Urm. i Gråsten.
- SUBCLEFF, MOGENS CHRISTIAN, f. 12.4.1807 i Nyborg, død 11.9.1859 i Assens, s.a. amtsstuefuldmægtig Jørgen Frederik Subcleff og Marie Elisabeth Møller, g. m. Maria Catharina Petersen. Urm. i Åbenrå, Assens, Haderslev og igen Assens.
- THOMSEN, JENS ANDERSEN, f. 18.4.1859 i Åbenrå, død 2.2.1930 s.st., s.a. skomagermester Thomas Peter Thomsen og Nissine Hansen, g. 1.g. m. Marie Helene Andresen, g. 2.g. m. Laura Dorothea Hansen. Lært hos urm. N. P. Thorsmark, Åbenrå. Urm. i Nørreport 18-20, Åbenrå 1882-1929. Overdrog sin forretn. til Carl A. Lassen.
- TOFT, JENS JACOB POULSEN, f. 4.12.1819 i Bevtoft, s.a. kådner Søren Poulsen Toft og Cathrine Marie Sørensdatte, g. m. Hanna Nielsdatte. Urm. i Løjt Kirkeby ved ft. 1855.
- THORSMARK, JOHAN PETERSEN, f. 26.2.1876 i Åbenrå, død 4.1.1942 s.st., s.a. urm. Niels Peter Thorsmark og Christine Marie Petersen, g. 19.12.1907 m. Marie Petersen. Lært hos sin fader 1891-95. Arbejdede som svend i Slagelse, Skælskør og Hannover, 1898 medhjælper hos sin fader. Overtog forretn. 1907- I 1941 overtoges forretn. af sønnerne Valdemar (f. 1911) og Christian (f. 1913). Storegade 10, Åbenrå. Forretn. har både urmager-, optik- og guld- og sølvmedeværksted. Speciale: tårnure og antikke ure. Johan Thorsmark var rådmand 1922-26, sad i Dansk Uhrmager-Centralforenings hovedbestyrelse 1920-29 og havde adskillige andre tillidshverv.

- THORSMARK, NIELS PETER, f. 18.7.1833 i Bovlund, Agerskov sogn, død 28.11.1920 i Åbenrå, s.a. bygmester John Thorsmark og hustru Metta, g. 1866 m. Christine Marie Petersen, Agerskov. Bev som urm. i Nr. Rangstrup herred 22.2.1861. Boede da i Bovlund Nymark. Bsk. som urm. i Åbenrå 13.5.1864. Blandt hans lærlinge var den senere berømte opfinder Bahne Bonnicksen (1860-1935), Coventry, England. Passede Sct. Nicolaj kirkes ur. Overdrog 1907 sin forretning til sønnen Johan Thorsmark.
- TØGESEN, JOHANN FRIEDRICH, f. 28.9.1841 i Åbenrå, død 5.10.1896 s.st., s.a. vognmand Jes Tøgesen og Maria Anna Hansen, g. i Åbenrå 4.7.1882 m. Amalie Christophine Hansen. Lært hos J. R. Munk, Åbenrå. Urm. og optiker i Storegade 32, Åbenrå.
- VOSS, MARTIN JESSEN, f. 25.11.1826 i Åbenrå, død 22.2.1893 s.st., s.a. styrmand Jes Voss og Cathrine Gøgh, g. 25.11.1852 m. Sophie Ludvika Diedrichsen. Bsk. som urm. i Åbenrå 1850.
- WIED, JENS MADSEN, f. 1756 i Sottrup, død 29.12.1832 i Åbenrå, s.a. urm. Mads Wied og hustru Margaretha, g. m. Dorothea Christina Gold. Urm. i Åbenrå. – Standur m. hans sign. på Åbenrå Museum og et i privat eje.
- WIED, MATHIAS JENSEN, f. 4.9.1790 i Åbenrå, død 24.7.1857 s.st., søn af foregående, g. 1.g. m. Anna Ida Cathrine Jacobsen, g.2.g. m. Johanna Bothilda Maria Bargum. Bsk. som urm. i Åbenrå 26.8.1836.
- WOLLESEN (OLESEN) CHRISTIAN NISSEN, døbt 14.1.1726 i Agerskov, død 27.8.1799 i Bedsted, s.a. Nis Pedersen Olufsen og Anna Maren Nisses i Bovlund, g. i Bedsted 1772 m. Karen Hansdatter. Selvlært urmager i Mårbæk, Bedsted sogn 1740-99. Standur med hans sign. i privat eje i Åbenrå, dat. 1768.
- Kilder:* Kirkebøger, folketællinger, skrifter og borgerskabsbreve på Landsarkivet i Åbenrå samt personlige samtaler med slægtninge.

Den 2. juli 1859 afholdtes i Haderslev et »landmandsmøde« (nu dyrskue) med deltagere fra Angel til Lemvig, fra Højer til

Randers og fra Gottorp til København, altså fra hele landet, dog fortrinsvis fra Jylland.

I avisen »Dannevirke« tituleres præmietagerne som kammerråd, proprietær, gods-ejer, baron, jægermester, stamhusbesidder, assessor og lignende. For heste af slesvigsk landrace havde Det Classenske Fideicommiss udsat en sølv-candelaber som første præmie. Den kunne »på anfordring indløses med 300 Rigsdaler«. Den tilfaldt gård-ejer og kromand Peter Jørgensen, Kløver Es, Hellevad. For sit danske sindelag under tre-årskrigen var han blevet udnævnt til sognefoged for Hellevad sogn. Han tipoldebarn landbrugskonsulent Thorvald Jensen, Skjern, skriver: Til held for os efterkommere valgte Peter Jørgensen lyses-tagen, der nu er i min besiddelse.

Peter Hansen, Hellevad

Gården »Frifelt«, Alslev. Opført 1769. Fotografi fra ca. 1921. Ejendommen er stort set uforandret i dag.

Udskiftning og udflytning i Alslev

Af C. M. PETERSEN

Den radikale udflytning, der fandt sted i Alslev i 1700-tallet, er ret enestående for vesteregnen.

Pastor em. C. M. Petersen, Bylderup-Bov, skriver om de mange forhandlinger, der gik forud for den gennemgribende modernisering på hans gamle hjemegn.

Alslevs historie fortaber sig tilbage i den hedenske tid; navnet med endelsen lev, Alfr's efterladte gods, tyder på at bebyggelsen stammer fra det 5.-7. århundrede e.Kr.¹ efterhånden en samling af gårde, bygget tæt samlet i en bue uden om Arn-åen, hvor denne krydses af vejen. Først med kristendommens komme dukker dens historie frem af tågen, kirker rejstes, Løgum kirke vestpå. Alslev hørte til Løgum sogn til 1529; Ribebiskoppen Radulf skænkede bispestolens gods i Løgum sogn til Seem kloster, der 1173 flyttedes til Løgum. Alslev-gårdene hørte nu under kloste-

ret. 1517 får klosteret også en »fri bondegård« syd for åen, og også Busholm tilbage ved mageskifte med hertug Frederik. Og 1503 var den øde landsby Bastlund blevet nedlagt og jorderne tillagt gårdene i Alslev og Busholm mod årlig fæsteafgift på 10 mark. 1529 får Alslev og Vester Højstboerne lov til at »sogne« til Højst kirke; men med fæste og landgilde hører de under Løgum kloster.

Med reformationen og senere klosterets nedlæggelse blev klostergodset et amt, reelt fra 1548; det tilfalder kongesønnen Hertug Hans den Ældre, og fra gårdene skal nu betales fæste til Løgumkloster Amt, landgilde fra de to »fribondegårde« Alslev over Åen og Busholm.

I skatte-mandslisten for »Frøkenskat« af 1518² anføres, at der i Alslev er 10 skatteydere for 10 bol og 1 i Busholm. I Løgumkloster Amts jordebog af 1607 er der anført 11 fæstere med opgivelse af deres ud-

1) Vilh. la Cour: Sønderjyllands Historie I, s. 209.

2) Falkenstjerne og Hude: Sønderjydske skatte- og jordebøger fra reformationstiden.

Fæstere i Alslev under Løgumkloster amt

Plovtal	i 1723	Plovtal	i 1768	årlige fæstepenge
1 ¹ / ₂	Hans Peter Bossen	1 ¹ / ₄	Hans Peter Bossen, sognefoged	45 rdl.
1 ¹ / ₁₂	Margrethe Lorenses	1 ¹ / ₁₂	Christen Callesen	36 rdl.
58 ⁹ / ₉₆	Peter Jepsen	53 ⁹ / ₉₆	Peter Hansen Jepsen	19 rdl.
19 ⁹ / ₉₆	Niels Rasmussen, smed	1 ¹ / ₄	Tilla Nissen	6 rdl.
5 ⁶ / ₆	Thies Tüchsen	5 ⁶ / ₆	Hans Tillesen	32 rdl.
1 ¹⁹ / ₈₀	Mathias Hansen, senior	1 ¹⁹ / ₈₀	Calle Hansen	33 rdl.
19 ⁹ / ₁₂₀	Matz Thomsen	19 ⁹ / ₁₂₀	Andreas Hansen	8 rdl.
79 ⁹ / ₉₆	Matz Hansen	77 ⁹ / ₉₆	Hans Hansen Schmidt	24 rdl.
79 ⁹ / ₉₆	Mathias Hansen, junior	79 ⁹ / ₉₆	Jens Jessen Hansen	25 rdl.
55 ⁹ / ₉₆	Lorents Nielsen	55 ⁹ / ₉₆	Niels Lorenzen	18 rdl.
19 ⁹ / ₉₆	Jacob Mathiesen	19 ⁹ / ₉₆	Peter Petersen	7 rdl.
7 ¹² / ₁₂	Christian Nissen	7 ¹² / ₁₂	Jes Christensen	19 rdl.
33 ¹²⁸ / ₁₂₈	Hans Christensen	33 ¹²⁸ / ₁₂₈	Jes Petersen	10 rdl.
33 ¹²⁸ / ₁₂₈	Hans Hansen Højst	33 ¹²⁸ / ₁₂₈	Hans Hansen Jepsen	10 rdl.
33 ⁶⁴ / ₆₄	Thies Outzen	33 ⁶⁴ / ₆₄	Hans Nissen	21 rdl.
3 ¹⁶ / ₁₆	Carsten Andersen	3 ¹⁶ / ₁₆	Andreas Carstensen	8 rdl.
3 ¹⁶ / ₁₆	Hans Christensen	3 ¹⁶ / ₁₆	Hans Jacobsen Nissen	8 rdl.
1 ⁴ / ₄	Hans Jacobsen	1 ⁴ / ₄	Jens Hansen	10 rdl.
1 ² / ₂ kåd	Jacob Mathiesen		se ovenfor	
1 ² / ₂ kåd	Jacob Petersen	1 kåd	Peter Petersen	1 rdl.
1 ² / ₂ kåd	Nis Tygsen	1 ² / ₂ kåd	Christian Nissen	3 rdl.
1 ² / ₂ kåd	Peter Jepsen, kromand	1 ² / ₂ kåd	Hans Jacobsen, kroen	7 rdl.
1 ² / ₂ kåd	Thomas Jacobsen	1 ² / ₂ kåd	Nicolai Nielsen	
	Jacob Hansen	1 ² / ₂ kåd	Jacob Jacobsen	7 rdl.

Endvidere findes 3 inderstesteder i landsbyen med senere jordtildeling

Jeb Petersen
inderste
inderste

–
–

Ejere af bol i Busholm og Alslev sønden å

1 ¹ / ₄₈	Peter Jessen, Busholm	1 ¹ / ₄₈	Ewald Wolff, Busholm	52 rdl.
1 ¹ / ₄₈	Andreas Detlefsen, Busholm	1 ¹ / ₄₈	Tjella Andersen	52 rdl.
47 ⁴⁸ / ₄₈	Hans Petersen s.å.	47 ⁴⁸ / ₄₈	Peter Mathiesen s.å.	37rd.
47 ⁴⁸ / ₄₈	Johan Seeck s.å.	47 ⁴⁸ / ₄₈	Peter Carstensen s.å.	37 rdl.

De tre ejendomme, der i 1723 tilhørte Hans Christensen, Hans Hansen Højst og Thies Outzen, var i 1672 ét bol over almindelig plovstørrelse – vel ved et tillæg fra et andet sønderstykket bol. Derfor de tilsyneladende ukorrekte tal.

Udskiftning, udflytning 1769 og senere

bliver, brænder 1879, flyttes ud vest for byen

deles 1797 derfra

flytter ud »Nørrehuse«

flytter ud vestpå deles 1908

derfra

flytter ud, Alslevkro, lægges sammen, deles

bliver, flyttes 300 m østpå 1855

flytter til Alslevvrå, + 2 otting kirkejord

flytter ud til »Nørrehuse«

bliver

flytter ud til »Assit skel«

flytter ud til »Frifelt« 1769

flytter ud til »Nørrehuse«

bliver, brænder flyttes 1896 »Sønderløkke«

flytter ud til Alslevvrå øst

flytter ud vestpå

flytter ud til Alslevvrå deles 1886

derfra Metaslund

bliver

flytter ud, Skovbovad + ½ bol fra Andrup

flytter, Korskro

flyttes ud, muligvis senere

bliver

kådnerejendom midt i byen

bliver, var før bygning til ovennævnte 19/96

senere udflyttet

bliver

flyttes 1769, snarere lidt senere

bliver

bliver, nuværende Bastlundgaard

bliver

ejes 1910 af

Johanne Marie og Jens Knudsen »Beyersgård«

Jes Jørgensen

Carl Nielsen

Peter Chr. S. Jepsen

Jep Jepsen

Laust Lund og 3 sønner

Hans Paulsen

Louise og Andreas Hansen

Peter Nicolaisen

Jes Jørgensen Hansen og Anna f. Ocksen

Laust Lund og 3 sønner

Iver Matzen

Laust Lund og 3 sønner

Hans Thomas Sørensen

Mathias Paulsen

Hans P. Ocksen

Peter Hansen

Hans Schmidt

Andreas Nissen

Hans Peter Petersen

Andreas Kjeldsen

Heinrich Henningsen

Hans Petersen

Jens P. Nielsen

Peter Hansen

Skole »Schulgemeinde«

Emil Heinsohn

Andreas Jørgensen

Jens Hagensen Sørensen, Anders Nissen

Hans Tillgaard Heinsohn

Christian Petersen

Heinrich Jørgensen

Ingvert Nissen

sæd, – en af gårdene er en »kirkegård« – + 4 kåd; én gård er »frigård« – og Busholm.

Jorderne ligger i 7 indtægter i bymarken, man har en dyrkningscyklus på 7 år. På nogle af gårdene er der 2 gårdfæstere eller 3-4 »gårdbrødre«, slægtninge eller fremmede. Nogle steder er også bygningerne delt »sønderbyggt«, det bliver halvgårde, kvartgårde. Men listen fortæller også, at der somme steder må være sket en sammenlægning af gårde³.

Jordebogen fra 1723

Et levende billede af landsbyen og dens fæstere giver Løgumkloster Amts jordebog fra 1723.

Den fortæller også om kår og ulemper i landsbyfællesskabet. Der er nu anført 17 fæstegårde i stedet for de 11, med forskellig plovstørrelse. Sammenlægning og deling, frasalg og tilkøb har ændret bolens størrelse. Gårde er bygget, ikke udenfor landsbyen, men i tofterne ved modergården, $\frac{1}{4}$ plovs, $\frac{7}{12}$ plovs gårde; et interessant tilfælde: tredelingen: $\frac{33}{128}$, $\frac{33}{128}$ og $\frac{33}{64}$ plov. Oprindeligt var et bol lig »en plov«, en ejendom, et jordtilliggende som kunne bearbejdes med en plov, og som overalt kunne bære samme skattebyrde med et større eller mindre areal alt efter jordenes godhed.⁴ I Alslev med de lettere jorder synes en plov i udskiftningstiden at have været henimod 100 ha alt ialt.

Jævnside med inddeling i plove har man inddeling i otting. Otting betegner oprindeligt en del af den gamle enhed i landsbyen »bolet«. Men ottingens omfang varierede efterhånden fra egn til egn. I nogle sogne regner man 1 otting, andetsteds 2 eller flere otting på en helgård. Den har sin

3) M. Mackeprang: Løgum Kloster og dets gods. Sønderjyske årbøger 1945, s. 150.

4) H. P. Carstensen: Dorf- und Flussverfassung im Amte Tondern. Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte bd. 54.

betydning ved fordeling af den dyrkede jord i landsbyen. Ved rebning fordeltes jorden i agre til den enkelte og i bredde, der varierede i forhold til hans andel af ottinge⁵. I Alslev synes 1 plov at have svaret til 2 otting à 40 ha.

Jordebogens beskrivelse af de enkelte gårde, fæsteindgåelser, fæsteafgift, bygninger, græsningsret og udsæd på fælles byjord, besætning, toftejord og engskifter giver udmærket indblik i fællesdriftens kår, fordele, men sandelig også ulemper.

Fællesskabet

Landsbyen er stadig en helhed. De enkelte fæstere har deres andele i bymarkens 7 forskellige vænger i forhold til deres gårdes størrelse i plove, smalle agre ind imellem hinanden, nogle steder var de lange, andre steder korte, men bredden var normalt på 24 furer, spredt mange steder, i de nære bymarker og længere borte. Man har i det 16. og 17. århundrede sommesteder til helgårde regnet med op til 256 agre spredt.⁶

Her er det nødvendigt at starte samtidig med pløjning, såning, høst, når oldermændene siger til efter bymændenes vedtagelse i »grandemøde«. Samme afhængighed gør sig gældende ved husdyrenes græsning på landsbyens fællesgræsgange og overdrev⁷. Til hver gård hører en toft, et jordstykke ved gården med gårdbygninger og have; toften må indhegnes og drives selvstændigt. Efterhånden blev der fra tilstødende agermark taget nye tofter ind, efter byforsamlingens enstemmige vedtagelse »de svorne tofter«. Her kunne der undertiden bygges nye bygninger, måske til yngre sønner, daglejere eller innsiddere.

Engene blev om foråret fordelt på bolsmændene; de fik engskifter, et udtryk som

5) Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland.

6) S. N. Christensen: Korupbogen – Ravsted.

7) Der findes en Erdbuch des Amtes Lügumkloster, som beror i Rigsarkivet.

minder om, at man har skiftet engstykker år for år. Men først i det 18. århundrede er man mange steder gået over til en varig fordeling af engene mellem bolene.

Og enkelte havde på en eller anden måde tilkøbt sig »frijord« eller opdyrket nye marker, som lidt efter lidt gjaldt som deres egen »stufjord«, eller »ornum«, »enemark«. Tit prøvede – de dygtigste – at få lov til at få de samme markstykker igen og så dyrke dem med omhu og udbytte, de prøvede at bytte med naboer i marken, så de kunne dyrke større jordstykker sammen, måske også indhegne dem sammen, men forbudet mod at tilegne sig jord fra fællesjorderne som personligt eje forblev almindeligvis håndhævet.

Jordreformens tid

Det ligger klart at fællesdriften havde overordentlig mange ulemper: Agrenes spredte beliggenhed, tit langt fra byen bevirkede megen tidsspilde ved dyrkning og krævede stort folkehold og ligeledes stort hestehold. Landsbyvedtægterne begrænsede den enkeltes frihed til at disponere, foregangsmændene må vente på de mindre foretagsomme. Grundforbedringsarbejde kunne ikke lønne sig personligt, når agre og enge skiftede år for år; var der græsmangel, gik det ud over kornmarkerne⁸. Som mesteder var man gået i gang med udskiftning og endda udflytning, i Løjt sogn før 1700-tallet, i Varnæs 1710, og delvis så nær ved som Hostrup. Der var i mange egne en længsel efter jordreformer og frihed.

Under ledelse af Chr. D. Reventlow fra Lolland var udskiftning og udflytning blevet vedtaget ved lov i det kongerigske. Det var noget sådant, der tiltrængtes her i det sønderjyske, det slesvigske. I 1749 sendtes fra Overretten i København på foranled-

8) I landsarkivet beror en Grandevedtægt for Busholm og de 2 gårde i Alslevs bolsmænd, den fortæller om systemets mange indskrænkninger.

ning af det nyoprettede »General-Landes Ökonomi- und Commerce Kollegium« et rescript til alle amtmænd i det slesvigske, at enhver af dem skulle sammenkalde undersåtterne i alle landsbyerne og foreholde dem fordelene ved at udskifte og lade forstå, at det var kongens vilje at få det gennemført. Love blev vedtaget 1766, 1770 med en kortere frist. Mange steder gik man i gang; der var stor interesse for udskiftning. Sjældnere gik man til udflytning i denne omgang, men fæstebønderne i Alslev var interesserede i både udskiftning og udflytning.

Forhandlingsakterne er bevaret

Der findes desværre for Alslevs vedkommende ikke udskiftningsprotokol, ikke udskiftningsinstrument og kort, som skulle ligge i byen; de må være gået tabt; men forhandlingsakter ligger i Landsarkivet i Aabenraa under Løgumkloster Amt arkivalier.

Her findes først et forslag til udskiftning og udflytning 1754: Skrivelse til hr. gehejmeråd og amtmænd von der Lühe, excellen- ce i Aabenraa.

»I henhold til Deres nådige ordre af 4. ds. angående kgl. General-Landes Öconomie und Commerce Collegiums meddelte forslag angående udskiftning af landsbyen Alslev i dette amt og først med hensyn til spørgsmålet i det hele taget om og under hvilke omstændigheder hele dette foretagende med udskiftning og fordeling ved lodtrækning af jorderne og flytning af bygningerne kan foretages overalt føjeligt og uden begrundede klager, da der jo er nogle modstandere, sender jeg min underdanige indberetning og bedømmelse. Jeg må dertil foreløbig tilbørligt meddeles hvorledes de hidtidige modstandere, Tilla Andersen, Jes Christensen og Hans Jacobsen nu har indstillet sig helt på målet og idag i nærværelse af stedets sognefoged og nogle mænd har givet deres mening tilkende, at de er fuldt

enige med de øvrige beboere med hensyn til den af dem foreslåede udskiftning, og intet ville have derimod, hvis kun den hjælp, som de allerunderdanigst har bedt om, bliver givet dem. Da nu hele bylavet således har fået samme indstilling med hensyn til hovedsagen, så måtte værket efter min mening uden af foregribe noget, være at angribe således:

Forslagene

a) Byen Alslev, som består af 14 plove, er efter den for byen gældende inddeling fordelt på 34 otting, og da byen har 7 indtægter eller »korn-slag«, måtte delingen ske således ved en edsvoren landmåler, at 5 ottinge blev lagt til hver indtægt, og at gå frem på samme måde med fordeling af enge, men til besparelse af målingsomkostninger kunne græsgangene udskiftes efter bedste betænkning af interessenterne selv.

b) derefter skulle man ved lodtrækning finde ud af, hvor enhvers andel faldt, og hvorhen han skulle flytte sine bygninger.

c) dernæst taksere enhvers grund ved upartiske og edsvorne mænd og så derudfra fordele påny rentesatsen, som hele byen skal svare, også ligeledes i rette forhold til bonitet.

d) Efter alt at dømme må indtil 6 plove blive på stedet uden at behøve at flytte deres bygninger. – Det ville være nødvendigt, at sognefogden blev blandt dem i byen og uden lodtrækning fik sin andel i nærmeste byslag. Eller hvis sognefogden blev anbragt i et langt afsides liggende hjørne, ville der opstå stor forvirring for kådnerne med ankommende og udgående sager.

e) Der findes 5 halve kåd i byen, som hver især på byens fælles græsgange har græsningsret til en hest, en ko og 4 får, og desuden et halvt kåd, som kun har græsningsret til en ko og 4 får, hvorfor det ville være at tage i betragtning ved fastlæggelsen af bedriften for de bolsmænd, der bli-

ver i byen, at bemeldte kådnerne ligeledes måtte blive i byen med deres bygninger.

f) måtte de bolsmænd, som bliver i byen, assistere de bortdragende ved flytning af deres bygninger med hånd- og spandtjeneste efter al mulighed.

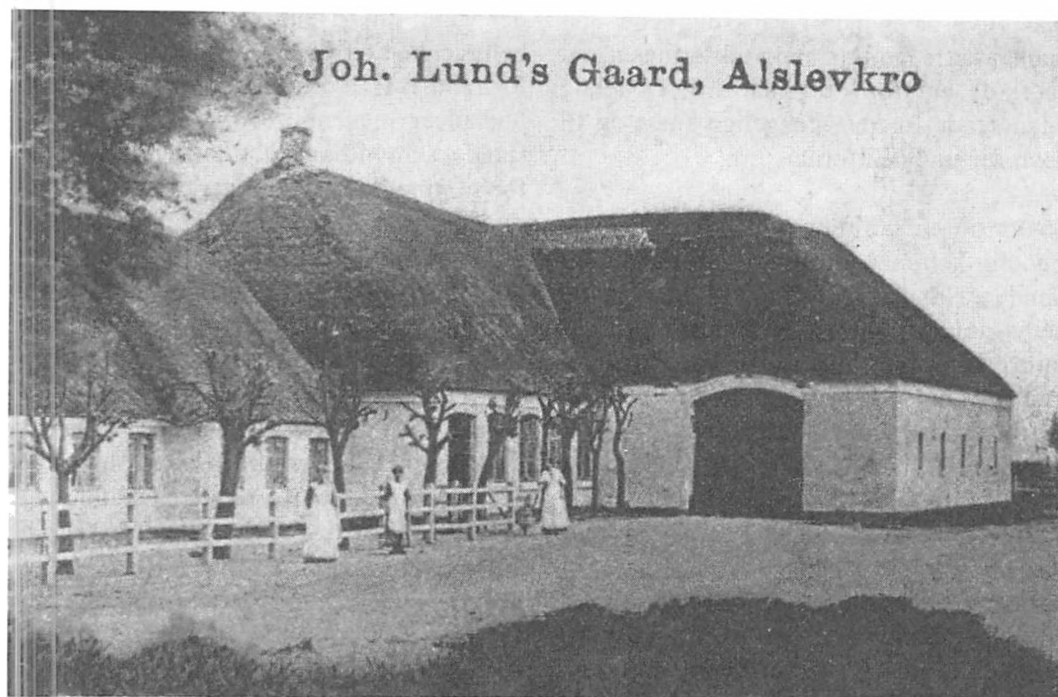
Sådan ville dette foretagende efter min mening være at udrette mest passende, og selvom værdiligheden ved udskiftningen ikke vil være at træffe så nøje, så ikke mangen måtte få lidt mere hvad angår jorder i forhold til før i kvantitet eller kvalitet, mangen derimod lidt mindre, så vil interessenterne dog gerne lade sådant ske, som det da også kan ske uden kendelig skade, da taksten på rentesatsen altid bibeholder ligevægten.

Og så de specielle poster, der bliver at besvare

1. hvad angår udskiftning og taksering af jorderne
2. flytning af bygningerne
3. den foreslåede 3-årige eftergivelse for dem, som flytter ud
4. om mulighed for de andetsteds foreslåede år med delvis frihed for afgifter for dem, som bliver på stedet med deres bygninger
5. om den nu gældende rentesats skal bibeholdes ved sådan forandring eller ikke
6. hvor hurtigt det hele kan komme i stand.

Det er

ad 1 og 2: Umuligt at afgive en præcis beregning af omkostningerne, så længe man er uvidende, hvor mange demat jord det område er, der skal måles, da man tilmed ikke kan vide, hvor mange bygninger egentlig skal flyttes, desuden er det jo ikke til at opgive, hvormegen tid og følgelig hvor mange omkostninger der vil løbe på ved takseringen af jorderne. Såvidt man imidlertid kan se, ville en 3-årig frihed fra

Den gamle kro, Alslevkro, blev flyttet ud 1769. Billedet er taget før 1970, hvor en brand ødelagde den lave 200-årige længe.

byrderne ikke være tilstrækkelig til at dække undersåtternes skader eller omkostninger for nærværende.

ad 3: Ville en tilnærmelsesvis beregning skulle gøres sådan:

Byen Alslev, som består af 14 plove, står i det hele taget for 908 rdl. Hvis man nu derfra skulle flytte 8 plove, som ville stå til 519 rdl., så ville nedslaget i 3 år være courant 1557 rdl. ca.

ad 4: 6 plove, som antages at blive, som efter ovenanførte står til 388 rdl. ca., ville man give dem til bestridelse af måling og andre omkostninger en halvårlig frihed, ville det andrage 194 rdl. ca.

Summa på eftergivelsen 1751 rdl. ca., da det sande beløb først kan fremskaffes efter udlæggelsen af jorderne til de udflyttede.

ad 5: Svares underdanigst, at den bestående rentesats ganske skal bibeholdes før og efter, og der ikke skal gøres den

mindste ændring, men enhver undersåts specielle sum skal fastlægges efter boniteten af hans tilkommende tildelte jorder.

ad 6: Ville efter min mening, hvis sagen straks allernådigst bliver resolveret, målinger, fordelingen ved lodtrækning og taksation af jorderne kunne ske endnu før vinter og så næste forår flytningen af bygningerne. Dog ville enhver, hvad rugen angår måtte så sin første kærve og kommende sommer høste den i sine gamle skifter og så aftale med hinanden angående gødsugning til anden kærve.

Jeg venter allerunderdanigst
Løgum Closter, 8. juli 1754

Claudius

Men det tager sin tid; efter års stilstand kommer der 1763 forespørgsel fra København til amtmanden, hvorvidt der endnu skulle være uoverkommelige hindringer for udskiftning. Og igen i 1766 »for at det ikke

skal blive hængende i vanskeligheder må man ansætte landmålere og takseringsmænd og finde en fremgangsmåde til fordeling uden skade for den kongelige kasse og til gavn for undersåtterne«.

Loven om udskiftningen

Endelig kommer loven om udskiftning for Sønderjylland 17. februar 1766. Under henvisning til dansk lovgivning 1758-60 forordnes det, at hver skulle have lov til at indhegne sin for sig liggende jord med tilsvarende afkortning i fællesgræsning.

Når $\frac{2}{3}$ i en landsby efter plovtaal ønskede udskiftning, skulle de andre gå med til det. Kådnere og landsbyinderster skulle have jorder i forhold til deres græsningsret og betale græsningspenge på amtstuen, der så fradrager dem i bøndernes eller landsbyens samlede afgift. Jorderne skulle boniteres i 3 klasser. Ved udskiftning skulle der ske lodtrækning, så enhver fik både nærmere- og fjernereliggende jorder. Der blev givet en 4-års frist⁹. I 1770 kom der dog en noget ændret lov, som var mere fremmende for udflytning. Men da var udskiftningen og udflytningen foretaget i Alslev.

Helt let går det ikke; for Alslevboerne er det et stort skridt, der skal tages. Der kommer en række indsigelser, 1767 endda stilet til kongen, fra Ewald Wolff, Busholm, Tjelle Andersen, Busholm og Peter Mathiesen, Alslev over åen, med bøn om at blive fri for deltagelse i lodtrækningen: de bor stort set på deres jorder; de ville få store udgifter ved at flytte og også få ringere jord. Ewald Wolff har for 12 år siden efter brand nyopbygget husene med store omkostninger. De andre to har ældre bygninger, men dyrt ville det være. Og de er ejere af deres gårde »bonden«, tingpligtige til Slogs herred, anføres der, i modsætning til bolsmændene i Alslev vest, der er fæstere under Løgum birk. »Ubegribeligt ville

9) Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland, s. 174.

det være, om vi på grund af vore gårdes beliggenhed og beskaffenhed skulle kunne fortrænges fra vor jord og skulle bytte vore bopladser med andre og afstå vort »stufland«, som vi har ladet kultivere til andre for samme demattal ringere jord. Og endnu slemmere skade ville det være om fordelingen skulle ske efter otting eller efter takst i stedet for efter plov; ordningen er meget ulig. 2 otting her svarer 79 rdl., vest for åen kun 50 rdl«.

1767 kommer der svar. Supplikanterne Ewald Wolff, Tjelle Andersen og Peter Mathiesen, »alle hørende under Slogs herred, Tønder Amt« får på deres bøn om ophævelse af en 6. november forrige år fra amtshuset i Aabenraa givne afgørelse angående opdeling af byens jorder mellem dem og de øvrige landsbyboere i nævnte Alslev by, de som hører til birk og amt Løgumkloster, meddelelse om, at ophævelsen af Amtstueafgørelsen ikke kan finde sted.

Givet, »General-Landes Öconomie und Commerce Collegium«

9. maj 1767

Rewentlou/Bernstorff

10. juli 1767 indberettes at man har antaget herredsfoged Dahl, Brede som landmåler. Calle Hansen har 2 ottinge, hvoraf han svarer afgift til Højt kirke¹⁰ foruden $\frac{3}{4}$ bol i almindelig fæste; han vil have de 2 ottinge unddraget lodtrækning; men ingen ved, hvor nøjagtigt de 2 ottinge ligger; hans jord ligger spredt; han får afslag.

Lodtrækningen

Den 15. juni 1768 samles bymændene sammen med de to fra Busholm og de to fra Alslev sønden å til fordeling ved lodtrækning i nærværelse af amtmand von Bahr m.fl., et stort øjeblik med indgribende betydning!

10) I jordebogen af 1607 står: »En hell Kerken guett«.

Fra Alslev by skal 5 bol flytte ud, fra Busholm skal et bol og fra Alslev sønden å ligeledes et bol deltage i lodtrækningen. Først trækker de førstnævnte 5 lod om, hvem af dem der skal bo på den anden side åen; der skal de så gå sammen med de to fra Busholm og Alslev over åen i lodtrækning. De, som får deres jord over åen, skal have del i jord både vest og øst for åen, for at få part i både ringere og bedre jord. De 5 kådnere, som har græsningsret til 4 heste, 5 køer og 20 får, skal have de forreste løkker her ved landsbyen og for såvidt disse ikke slår til, erstatning ved upartiske mænd.

Inderster, som hører til et bol, der bliver i byen, holder sig med græsning til dette bol, mens inderster, hvis bol flytter ud, bliver i byen, men får græsning sammen med kådnerne. Angående Jens Hansen, som har klaget og ikke vil nøjes med ½ kåd, men have tilkendt jord i overensstemmelse med hidtidig brugsret, er interessenterne enige om, at han foruden den otting, som han står til i byens grandvedtægter skal have 1/8 otting fra den fælles byjord. Om den omhandlede jord stammer fra Niels Lorenzens bol er ikke til at få klarhed over; nuværende besidder påstår, at denne ikke savner noget i ottingtal.

På samtlige interessenters forlangende bliver Jens Mathiesen, Vester Højst, Hans Mathiesen, Gravlund og Michel Petersen, Assit udset til takseringsmænd.

Inden lodtrækningen bestemmes det, at Jens Callesen, som sognefoged Hans P. Bossens partner – denne skal blive i byen – må tage sin andel ved Assit mark og opføre sine bygninger, og Hans Tjellesen må tage sin andel af Gammel jord, at Jes Christensen, såfremt han ikke får jord nok i Vrå, får jord mellem Gammel jord og Assit. Så bestemmes ved lodtrækning, at

1. Jes Petersen flytter ud – Hans Tjellesen bliver i byen

2. Niels Lorenzen flytter ud – Hans H. Schmidt bliver
3. Ewald Wolff og Tjella Andersen i Busholm enes om, at sidste for at E. Wolff flytter ud erlægger 500 rdl.
4. Peter Carstensen og Peter Mathiesen enes om fordeling indbyrdes.
5. Christen Callesen flytter ud – Jes Christensen bliver.
6. Calle Hansen flytter til Vrå – Peter Jepsen bliver.

De to gårdmænd Peter Carstensen og Peter Mathiesen underskriver ikke 15. 6. 1768, utilfredse med bestemmelsen om også at skulle tage andel i jord vest for åen for at udligne boniteten. Også sognefogden protesterer mod at få for få bekvemt liggende jorder.

18. 7. 1768 samles man igen med amtmanden. De to ovennævnte gårdmænd underskriver nu; sognefogdens klage bilægges ved at Peter Jepsen erklærer sig indforstået med også at flytte ud med sine bygninger, vestud, mod af få til maj 1769 prompte af sognefogden 175 rdl., af de øvrige 6½ ottinger som ligger i byen 194 rdl. af de 5 ottinger i Alslev s. å. og Busholm 130 rdl., ialt 500 rdl.

Christen Callesen med flere har klaget over den store mængde dårlig hedejord, man har tildelt dem i stedet for agerjord. Samtlige interessenter bevilliger, at af alt det udmålte, i 4. kl. foreslåede hedejord straks skal eftermåles og trækkes fra summen af god jord og i stedet for blive givet dem anden agerjord. Dette fratrukne hedejord tilhører så dem, for hvem det ligger bekvemt og bliver af takseringsmændene sat til en vis afgift, så man kan få sået vintersæd.

8. august 1768 får Christen Callesen, som efter lodtrækning med sine 1 1/12 plovjord skulle have haft sin andel i den østre del af Vrå, i stedet for anvist sin jord nordvest ude i landsbyjorderne (ved Aabenraa-

vejen). I stedet for tager så de tre bolsmænd Jes Petersen, Hans H. Jepsen og Hans Nissen med henholdsvis $\frac{33}{128}$ plov, $\frac{33}{128}$ plov og $\frac{33}{64}$ plov deres jord i Vrå.

16. september 1768 tages der stilling til Calle Hansens nu indgivne klage over, at han ved anvisning af jord til disse tre ikke får jord nok. Han tilfredsstilles ved, at Hans H. Jepsen erklærer sig villig til at forlade dette sted og tage sin andel vest for åen ved siden af sin broder Peter H. Jepsen, hvorefter Calle Hansen også får den jord i Vrå, der var tiltænkt Hans H. Jepsen.

Andreas Hansen har klaget, men tilfredsstilles ved, at han tager det til hans hus hørende $\frac{1}{2}$ otting jord østen i Gammel jord og opfører sine bygninger der »gelegentlig« (ved Aabenraa-vejen). Man betaler ham 64 rdl.

De tilbageblevne skal betale udflytterne 10 rdl. pr. otting

Hans P. Bossen 500 rdl.

Hans Tjellesen af 2 ottinger – + tillæg 59 rdl.: 259 rdl.

Hans H. Schmidt af 2 ottinger – + tillæg 59 rdl.: 259 rdl.

Jes Christensen af $1\frac{1}{2}$ otting – + tillæg 44 rdl.: 194 rdl.

Andreas Carstensen af $\frac{1}{2}$ otting – + tillæg 14 rdl.: 64 rdl.

Tjella Andersen, Busholm tillæg 65 rdl.

Peter Carstensen tillæg 65 rdl.

Mens det 15. juni 1768, dagen med lodtrækning og de store afgørelser, var blevet bestemt, at Tjella Andersen, Busholm skulle erlægge 500 rdl. for at Ewald Wolff så flytter sin Busholmgård ud, synes her at være en ny bestemmelse, der skal nu kun ydes 65 rdl. Tjella Andersen boede på Busholm ved åen; de har praktisk set boet for nær på hinanden, så der var tale om udflytning af den anden gård, der er spor af gamle bygningstomter i toften ved Busholm ved åen, hvor den anden gård må have lig-

get. Flytningen af den ene gård til Sdr. Busholm er muligvis ikke blevet til noget endnu dengang, eller man har givet andre værdier som flyttegodtgørelse, bygninger, jord, akterne synes ikke at oplyse derom.

Sådan kommer man igennem med forhandlinger, gårdmænd og husmænd, kådnerne imellem, gårdmænd og myndighederne; forhandlingsakterne er der fra 1754 til 1826, først da er de afsluttet. Fra 1770 foreligger der notat, om at alle beboerne enedes om, at enhver skal beholde sit gamle moseskifte og udgrave det. Desuden findes noteret at i Peter Jepsens og Hans H. Jepsens marker er 3 demat udlagt til rådighed for hele kommunen til kulbrænding; ligeledes på Hans H. Schmidts jordstykke i Pluskjær skal kommunen kunne brænde kul.

Resultatet

1769 sker udflytningen; de, som bliver i byen, hjælper efter bestemmelserne dem, der flytter ud, med kørsel og penge og beholder toftemarkerne. Nogle år er man fri for afgifter til amtet; og da afgifterne skal forfalde igen, kommer der ansøgninger med manges underskrift om udsættelse. 1776-77 udflytningen har været dyr; der har været misvækst, det kunne gerne blive til lidt henstand. Men alt i alt har udskiftningen ved de frie vilkår og ikke mindst udflytningen med så god arrondering her været et uvurderligt gode indtil i dag.

Det blev en mærkelig travl opbrudstid med forandring i levevis og landbrugsdrift, med nyt mod og ængstelser, også ved udflytning fra fællesskabets beskyttethed – der berettes om ulvefælder i markerne – med forandring i landskabsudseende. Ja, man kan kende gårdbygningerne endnu fra 1769, Frifelt, de to øst i Alslevvrå, den gamle gård ved Aabenraa landevej m.fl., et minde om nybrud i vort folk, i vor hjemstavn.

Grevesønnen i Fjelstrup

*Malteriarbejder Jes M. Grevsen, Haderslev, har – inspireret af sit efternavn – for-
søgt sig som slægtsdetektiv.*

Når man gennem mange år har forsøgt at udrede sin slægts spagede tråde, får man ganske interessante historier med i købet. Fra husholdningslærerinde Meta Grevsen på Als fik jeg jo for snart mange år siden sendt et lille billede af borgmester Grevsen, Korsør. Så skrev jeg til Korsør byråd, og herfra meddelte man mig, at der i byen boede en datter af borgmesteren, Meta, gift Hansen.

Et nyt brev af sted til Meta Hansen. Hun svarede omgående: »Det er rigtigt, som De skriver, slægten Grevsen er sønderjydsk, men jeg kan tænke mig, at De gerne vil vide, hvorfra slægtsnavnet stammer.

Som barn var jeg altid med mine forældre i Sønderjylland og boede på en gård i Knudshoved. Vi besøgte flere af de store gårde på egnen. Til en af disse gårde var der langt tilbage i tiden kommet en fransk greve på besøg; han var blevet kæreste med datteren på gården, og de fik en søn, men gift blev de ikke. Dette barn voksede op på gården og blev altid kaldt Grevensøn. Det blev til Grevensen - Grevesen - Grevsen«.

Meta Hansen fortæller: »Jeg har min faders dåbsattest, og den lød på Grevesen. Men da far skulle underskrive mange dokumenter strøg han e og skrev Grevsen«.

Hele denne historie med greven havde Meta Hansen fået fra en mand, der havde besøgt hende i Korsør. Han bar slægtsnavnet Grevsen og var vist nok fra København. Det var hans agt at skrive en bog om slægten, og til den ende havde han gennemsøgt alle de gamle kirkebøger i Sønderjylland og var fundet frem til historien om greven. Meta Hansen hørte ikke mere fra ham.

Hvis han havde fået sin bog skrevet, ville jeg gerne have læst den; der er ikke spor af greveligt ved dette slægtsnavn.

Jeg sendte en ny forespørgsel til Korsør byråd og modtog et udklip fra Korsør Socialdemokrat dateret 5/9 1930 med følgende ordlyd:

Korsør.

I Korsør byrådsmøde i aftes forelå følgende skrivelse fra borgmester Grevsen:

Jeg tillader mig herved at andrage det ærede byråd om fritagelse for mine hverv som borgmester og medlem af Korsør byråd. Som de ærede medlemmer ved, har mit helbred i flere år været vaklende, men siden 18. april d.å. da jeg sidst blev kastet på sygelejet, har jeg været mere og mere klar over, at mine kræfter næppe påny ville blive tilstrækkelige til at udføre de mig betroede hverv på en sådan måde, at by og byråd kunne være tjent dermed. Efter at jeg nu i et par måneder har haft lejlighed til på forskellig vis at prøve mine evner og kræfter, står det for mig som en vemodig, men uafviselig kendsgerning, at jeg netop nu skal bede om fritagelse for arbejdet og den ærefulde stilling. Jeg føler mig sikker på at det ærede byråd vil bevillige mit andragende og benytter derfor lejligheden til på det hjerteligste at takke såvel alle nuværende som tidligere medlemmer af rådet, der har vist mig tillid, men først og fremmest takker jeg dem alle for det gode samarbejde, som kun har et mål: at gavne by og borger! Så længe jeg lever, vil minderne om dette arbejde være blandt mine kæreste.

Idet jeg altså, tvunget af omstændighederne, fremsender nærværende andragende, takker jeg tillige for den langmodighed, der er vist mig under min sygdom og for

den rundhåndethed, hvormed det ærede byråd har ordnet pensionsforholdene for mig, og jeg andrager om, at min fritagelse regnes fra udgangen af september 1930. Byrådet vil sikkert være indforstået med, at jeg ikke i den restende månedstid deltager effektivt i rådets arbejde.

Med særdeles agtelse
Grevsen

Carl Petersen udtalte i en takke- og afskedstale blandt andet:

– »I 1902 kom borgmesteren ind i byrådet, i 1917 blev han kongevalgt borgmester i Korsør. Siden da har borgmesteren med stor loyalitet til alle sider ledet byrådets arbejde på en god måde, særligt vågede borgmesteren over i de offentlige møder, at byrådets værdighed ikke blev krænket. Ved afskeden siger vi da en hjertelig tak for godt og forstående samarbejde i bestræbelserne for at gavne Korsør by og dens borgere, vi udtaler håbet om, at det endnu i mange år må være borgmesteren beskåret at leve i den by, som han fik så inderlig kær, og hvis brave og opofrende borger han var, er og bliver, så længe han lever«.

Hvad var så sandheden. Jo, d. 24/1 1875 fødtes August Peter Grevsen i Kolding. I en folketællingsliste fra 1880 står der: Blæsbjerg 210, Kolding, Mathias Johannes Grevsen, værtshusholder
Anne Marie Grevsen, hustru
Børn: Johan 7 år – August P. 5 år – Mette

2 år – Anne Margrethe under 1 år.

Så er vi på sporet, men det fører os nu ikke til nogen fransk greve, men til fæstebonden Olluf Nissen Grevsen i Marstrup. Olluf eller Wolle var født 1675, gift 1696 med Anna Ollufs, som dør 25. maj 1702. Andet ægteskab 1. juli 1706 med Kirsten Peders, og hun dør 16. februar 1713. Fra disse to ægteskaber lever to døtre, som Wolle må skifte med, da han den 3. august 1717 indgår ægteskab med Bodil Falles fra Skærbæk. Tre døtre fødes i dette ægteskab, og her skal nævnes Kirsten Ollufs f. 25. maj 1718. Kirsten gifter sig med Jep Hansen fra Hejsager, døbt i Halk 2/11 1707.

Deres søn Wolle Jepsen Grevsen gifter sig med An Cathrine Hansdatter og får blandt andre datteren Karen, f. 12. februar 1768; hun gifter sig med Inderstemand i Ostorp Iver Johansen, men dør allerede 9. april 1799 kun godt 31 år gammel. En lille søn, Johan Iversen, overlever hende. Han gifter sig 25. oktober 1828 som det hedder i kirkebogen: Ungkarl Iver Johannsen og afgangne Karen Ollufs, forhen boende i Ostorp, nu Tyrstrup Sogn med pigen Mette Catherine Mathiasdatter, ægte datter af Inderstefolk Mathias Hansen og afdøde Maren Christiansdatter, Ostorp. Der var mange børn i dette ægteskab, vi nævner kun Mathias Johansen Grevsen f. 25. april 1834, senere gift med Anne Marie f. Skøtt, og dette ægtepar bliver så 24. januar 1875 forældre til den senere borgmester i Korsør, August Peter Grevsen.

Krigsskader

Af HENNING HAUGAARD, Kolding

Efter kejserkrigens ophør i 1629 blev krigsskaden gjort op og i følge de i Rigsarkivet opbevarede taksationslister for Bedsted

sgn ses det, at plyndringerne og ødelæggelserne blev vurderet til ialt 197 rigsdaler.

Taksationslisten så således ud:

Bedsted:

Det samlede tab af heste, vogne, penge, viktualier og forskellige andre varer ..... ialt 63 rigsdaler

Mårbæk:

Povel Jessen. Tab af 1 hest samt andre lidte skader af klæder og husgeråd ..... 12 rigsdaler

Tycke Jepsen. Tab af 1 hest ..... 8 rigsdaler

Hans Ebsen. Plyndret for klæder og forskelligt husgeråd ..... 5 rigsdaler

Terp:

Claus Michelsen. Tab af 2 heste ..... 32 rigsdaler

Udplyndret af soldaterne for varer, penge, klæder og andre goder. Ialt ..... 23 rigsdaler

Hans Sørensen. Udplyndret for varer, penge og forskellige andre goder ..... 10 rigsdaler

Oue Hansen. Tab af 1 hest ..... 4 rigsdaler

Peter Paulsen. Tab af 1 hest ..... 6 rigsdaler

For klæder og andet husgeråd ..... 4 rigsdaler

Morten Petersen. 1 hest .. 10 rigsdaler
For klæder, viktualier og husgeråd, der er plyndret fra huset ..... 10 rigsdaler

Jep Thomsen. 1 hest ..... 7 rigsdaler

Hans Erichsen. En ældre mand, nedslået af soldaterne, og fra sit hus

udplyndret for ialt ..... 3 rigsdaler

Summarum for

Bedsted sogn ..... 197 rigsdaler

Skadernes omfang var dog i Bedsted sogn ikke at sammenligne med f.eks. Hellevad og Egvad sogne, der lå nærmere Hærvejen. I disse sogne blev tabene i alt opgjort til over 2000 rigsdaler.

Alene plyndringerne og ødelæggelserne i præstegården i Hellevad hos pastor Jørgen Boysen takseredes til 200 rigsdaler, og Jes Iversen på vandmøllen led tab af heste, vogne og klæder samt ødelæggelser til en værdi af 150 rigsdaler.

Kilder:

– De Gottorpske Hertugers arkiv. B9 IV. 1628-29. Rigsarkivet.

– Morten Kamphøven: »Møllens Røst«. 1944. Side 18-19.

Boganmeldelser

Sønderjyske Årbøger 1981

Der er meget at rose ved Historisk Samfunds sidste årbog. Lars Henningsen har udført et godt og grundigt stykke arbejde, da han skrev »Misvækst og kornspekulation i Sønderjylland 1689-1847«. Han behandler en række kriser, der først og fremmest ramte de svageste i samfundet. Man må indrømme, at regeringerne trådte til, når det så allervanskeligst ud; der blev gennemført forbud mod udførsel af korn og forbud mod brændevinsbrænding, men ofte kom forbudene for sent. Når nøden var

størst, måtte man tit give op over for det truende spøgelse, sultedøden, trods hjælpeforanstaltningerne. Forfatteren giver kornspekulationen en stor del af skylden. Man kunne, og det gjaldt såvel bønderne som de store ejendomsbesiddere, se at spekulanterne holdt kornet tilbage, så kornpriserne steg.

Lars Henningsen har en mængde eksempler på udviklingen i de mange områder, det gjaldt bl.a. Holsten, egnen omkring Als og de vestslesvigske egne. Ved udførsels-

forbud måtte der jo også tænkes på handelsbalancen, men kriserne blev hen mod slutningen mere og mere dikteret af det darådende frihandelssystem, så det var med nogen vrangvilje, regeringerne efterhånden så på forbudet. Når regeringerne gik med til at indskrænke den frie handel, skyldes det i nogen grad frygten for uroligheder i 1790'erne. Det var den franske revolution, som satte sine mærker.

Jeg kan endnu mindes tiden under den 1. verdenskrig, hvor den almindelige vrede blandt bønderne mod den daværende regering mest samlede sig om indenrigsminister Ove Rode og hans indførelse af maksipriser, og det var langtfra alle bønder, som anerkendte Rodes kloge foranstaltninger.

»Pastor J. H. Nissens erindringer fra et ophold i Angel 1852-64« har P. Kr. Iversen med rette syntes har fortjent en offentliggørelse. J. H. Nissen var præst i Hyrup fra 1852-1859 og fortsatte i Husby til krigen 1864.

Der er i forvejen skrevet en del redegørelser for sproget i Angel på den tid, hvor det danske sprog truedes af det tyske, blandt andet af Hagerup og Mørk Hansen. Nissen har ikke grebet så dybt ind i spørgsmålet, men han bringer nogle tal, som belyser forholdene, og han prøver at vise, at dansk tale rådede i den nordlige del af halvøen. Nissen var en begejstret tilhænger af Regensburgs sprogreskripter og mener, at kritikken imod dem var misvisende. Han har i øvrigt ført en meget omfangsrig korrespondance med Regensburg, der var vel orienteret om små og store begivenheder.

Ellers optager erindringerne fra krigen langt den største plads. Pastor Nissen foretrækker så langt østrigske soldater for de preussiske. Indkvarteringerne var hårde for præstefamilien, for ind imellem kunne der være op mod et par hundrede tyske soldater i præstegården.

Troels Fink har i afhandlingen »Politisk nyorientering og nationale organisations-

problemer umiddelbart efter genforeningen i 1920« især gjort rede for den særstilling, venstre indtog ved folketingsvalget i 1920. Der var en nøje sammenhæng dengang i striden mellem Flensborg-venstre og Åbenrå-venstre og den almindelige udvikling, men der skete det mærkelige, at Åbenrå-venstre fik venstres fire pladser i Folketinget, mens der blev valgt en Flensborg-mand til Landstinget, foruden en, der tilhørte Åbenrå-fløjen, men H. Jepsen Christensen, som nærmest var neutralt mellem de to grupper, kom ind som tingvalgt landstingsmand. Skønt der kun var syv opstillingskredse, blev der i alt valgt tolv rigsdagsmænd, hvoraf venstre altså tegnede sig for de syv pladser i den samlede rigsdag. Ved det næste valg, i 1924, hvor H. P. Hanssen kom ind i Folketinget, blev der kun valgt to fra partiet Venstre, men denne gang var der en retfærdig fordeling af stemmerne, idet amtsforvalter C. O. Petersen, der hørte til Flensborg-venstre, blev valgt i de vestlige egne.

H. P. Hanssen havde forsøgt at skabe et parti af sønderjyder, men han led her en skuffelse, som dog mildnedes noget, da venstre i 1920 fik så stort mandattal i rigsdagen. Imidlertid blussede striden mellem de to venstregrupper atter op, og der faldt mange hårde ord. Navnlig rejste den konservative presse med A. Svensson og Erik Hansen, redaktør af Kolding Avis, protester mod tilslutningen til venstre og her kom Flensborg Avis for en tid i søgelyset, fordi bladet omend ikke helhjertet – støttede venstre.

På samme tid var der strid om Grænseforeningens oprettelse. Navnlig var Svensson imod navnet, og han fremhævede navnet Sydslesvig som det bærende for den ny organisation. Det blev tilhængerne af navnet Grænseforeningen, som sejrede. Troels Fink genopliver med sin artikel spændingen fra de første valg efter genforeningen.

Carsten Mogensen behandler i sin af-

handling »Forbudet mod den tyskskrevne danske presse i Sydslesvig 1923-24«. Her opnåede den tysksprogede danske presse en renæssance. Bladene hed Neue Flensburger Zeitung, Neue Schleswiger Zeitung, der nærmest var en aflægger af den første avis, og Der Schleswiger (Lindholm). Der skulle ikke mange kroner til for at opretholde de tre blade på grund af den forrygende inflation. Neue Flensburger Zeitung kostede 5 mark om måneden, mens Flenburger Nachrichten var oppe på 25 mark. Antallet af holdere af den første var oppe på 8000.

Ifølge en regeringsforordning af 26. september blev de tre blade forbudt fra den 22. november 1923.

De tre blade undsendte den 2. december en loyalitetserklæring, og de anmodede samtidig om at få forbudet mod bladene ophævet. Den 28. 1. 1924 blev forbudet ophævet, men det havde sine virkninger, holdertallet gik nedad, og de to blade blev solgt, da inflationen var standset. Heller ikke Der Schleswiger kunne holde niveauet, det gik ned til 2000 holdere og blev forbudt i 1937. Derefter udsendtes den som tidsskrift indtil 1944.

Det var de forholdsvis frie forhold i Frøslev-lejren, der gjorde at Poul Andersen kunne skrive om sine oplevelser under opholdet i Frøslev-lejren, så de nu foreligger trykt under titlen »Dagsbogsblade fra det sidste krigsår 1944-45«. Der er et stort antal mennesker i persongalleriet, og Poul

Andersen gjorde mange bekendtskaber, mens mange andre selvfølgelig var gamle forbindelser. Vi får en skildring af lejren og dens opbygning, der berettes om skansearbejder i Sydslesvig, et arbejde, som han finder tåbeligt, hvad også det tyske bevogningsmandskab gjorde. Meget blev der ikke bestilt, men det var i forståelse med bevogningsmandskabet. Ind imellem de triste hverdage kom besøgene af hans kone som en kærkommen opmuntring. Som tiden gik blev forventningerne om glæde det dominerende i samtalerne.

I april måned kom grev Bernadotte på besøg, og det kunne jo kun være med til at styrke håbet om en snarlig afslutning. Den 25. april gik Poul Andersen, der var mellem dem, der skulle forflyttes, upåagtet en rolig tur i Padborgs gader. Da han ikke blev opdaget, gik det med cykel, lånt at fru læge Lorentsen, Bov, til Frederik Heick, Store Jyndeved. Her var han aftenen den 4. maj, da budskabet kom fra England, at Danmark atter var frit. En odysse var til ende. Roligt og nøgternt beretter Poul Andersen om sine oplevelser.

Ud over artiklerne er der en del anmeldelser, og museernes årsberetninger. Her skal lige nævnes den udførlige skildring af Gottlieb Japsen, som Dorrit Andersen har skrevet.

Årbogen har som sædvanlig levet op til sin standard, og den kan Historisk Samfund være bekendt.

Chr. Stenz

Et sønderjysk sogn

Varnæs birk, nr. 7. 76 sider. Redigeret af Ib Andersen, udgivet af Varnæs birks borgerforening.

Der er grøde i det lokalhistoriske arbejde. Som nu i Varnæs, hvor der for syvende gang er udgivet en samling af lokalhistoriske bidrag. Indholdet spænder vidt. Jes Fr.'s skriver varmt om »Frits Clausen, som

jeg kendte ham«, og Eske K. Mathiesen har en meget indtagende skildring af sin morfars bror, væver Thomas Kaufmann, tegnet både som menneske og kulturpersonlighed.

Som aviserne nuomstunder beretter også de gulnede akter fra gamle dage mere om tragedie end om lykke. Urban Schrøder, der tidligere i Dansk præste- og sognehistorie har berettet om en ung tjenestepige, som var besvangret af sin husbond og efter fødslen begik selvmord, kan nu supplerende fortælle, at datteren, der blev født, også begik selvmord, i en alder af kun 14 år. Det skete i 1923, så der er endnu nogle, der kan huske det.

I 1785 døde en skibsdreng i en alder af 18 år. Den sag kender man, fordi faderen hævdede, at sønnen både var sultet og mishandlet ihjel. Det var nok ikke rigtigt, men akterne vidner om en meget hårdhændet behandling af skibsdrengen, antagelig en tidstypisk foreteelse. En detalje: Det oplyses, at liget blev sænket ved hjælp af salt, der her erstattede den traditionelle kanonkugle som vægt. Da salt opløses af vand, kan det næppe have nyttet. Ib Andersen, der leverer denne beretning, fortæller også om en familietragedie, der viser vanskeligheden ved at få en gård på fode efter

1600-tallets krige. Det var en slægtsgård, men et fæstebol, så besætningen havde fem heste og kun to køer. Hestene var nødvendige af hensyn til hoveritjenesten. Da manden på gården døde og sønnen efter ham, måtte enken og tre døtre selv prøve at drive den. Det mislykkedes, og en ny fæster kom til, som for resten heller ikke kunne klare det.

Fest er der dog også. Christian A. Gammegaard fortæller om et gammelt bondebryllup af de helt rigtige, hvor der også blev ofret til jordmoderen!

Peter Petersen, Skovbøl, har to artikler, en om opbevaring og registrering af oldtidsfund i Varnæs og en anden om egnens skålsten. Antallet af skålsten i Åbenrå amt blev tidligere opgjort til 7, men nu har man registreret ialt 27, og fundene tolkes som tegn på, at der har været en skålkult i det område, hvor nu Varnæs, Bovrup og Felsted ligger.

Til afrunding giver uddrag af Hejmdal 1907-1909 i stort og småt et godt billede af et sønderjysk sogn på den tid. bjs.

Løgumklosterminder

Lorenze Hansen: Opkomlinge. Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder. 70 sider, Ill. 1981.

I erindringsserien »Folk fortæller« har Foreningen Danmarks Folkeminder udgivet Lorenze Hansens barndoms minder fra Løgumkloster som nr. 8. Da seriens første lille bog kom i 1920, sker udgivelsen jo med en vis langsommelighed – skade, fordi de er meget varierede og fastholder folkelige oplevelser fra barndom og voksenliv fra alle landets egne.

Lorenze Hansen er født i 1916, og hun

husker – dog næppe uden hjælp – tilbage til de første leveår. Beretningen slutter, da hun som seksårig flytter fra Løgumkloster, men inden afskeden med barndomsbyen får hun fuld af sand og munter skrivelgæde fortalt et utal af træk fra det daglige liv med sidespring til faderens soldatertilværelse og moderens stræbsomme arbejdsdag. Særlig den sidste tegner datteren et meget indtagende billede af.

ibs.

Kulturtilskud i Slesvig-Holsten

Fra forretningsfører F. Selberg, Det tyske Generalsekretariat, Åbenrå, har redaktionen modtaget følgende vedr. Sønderjysk Månedsskrifts januarhæfte 1982:

Jeg er en interesseret læser af Deres udmærkede tidsskrift og tillader mig herved at fremsætte følgende kritiske bemærkninger til Grænselandsdagbogen, side 30, den 25. november:

Med hensyn til tilskud til det kulturelle arbejde i Slesvig-Holsten, der ydes fra delstatens side, er de oplyste tal korrekte, men ved fortielse af sammenhængen mellem tallene manipuleres læseren til at få det indtryk, at det tyske kulturelle arbejde har fået en kæmpeforhøjelse fra 1976 til 1981. Det danske arbejde har derimod kun fået en ret så beskeden andel.

Imidlertid er sandheden jo den, at indtil den 1. januar 1978 fik det tyske kulturelle arbejde sin overvejende støtte fra forbundsregeringen i Bonn, medens landet Slesvig-Holsten havde de største økonomiske forpligtelser over for det tyske mindretal i Nordslesvig. I 1978 skete der så en omlægning af støtteordningerne, således at landsregeringen i Kiel overtog alle forpligtelser over for de tyske grænseorganisationer til gengæld for, at største parten af tilskuddene til det tyske mindretal skulle ydes af regeringen i Bonn. Det er denne omlægning, der har medført den store stigning i de samlede tilskud til kulturelle formål på Kieler landdagens budget.

Iøvrigt har jeg forgæves ledt efter en udtalelse om de kulturelle tilskud til det danske mindretal i K.O. Meyers tale i landdagen den 25. november 1981 (ifølge protokollen).

Med venlig hilsen
Ferdinand Selberg

Til den sidste bemærkning i Ferdinand Selbergs indlæg kan oplyses, at Karl Otto Meyer ikke alene kom ind på de kulturelle tilskud til det danske mindretal, men tværtimod skarpt angreb deres størrelse og principperne i behandlingen af dem. Han drog blandt andet den konklusion af ministerpræsident Stoltenbergs udtalelser, at »vi skal have mindre til vore børns undervisning af staten end det, den tyske befolknings børn modtager. Vi skal ikke have samme stigningsrater i midlerne til vort kulturelle arbejde, og Danmark skal altså fortsat yde det største beløb til begge mindretal, både det tyske nord for og det danske mindretal syd for grænsen.«

Det er ikke muligt i Grænselandsdagbogen at medtage udførligere uddrag af taler etc. Derfor er det nævnte citat ikke medtaget. Derfor er det heller ikke medtaget, at Karl Otto Meyer kritiserede regeringen i Kiel for at vildlede offentligheden, når den benægtede, at der blev givet byggetilskud til privat skolebyggeri for tyskerne.

Grænselandsdagbogen kan registrere oplysninger og udtalelser af større betydning, men ikke skildre enhver sammenhæng. Der er derfor hverken tale om fortielse eller manipulation, når de angivne tal er bragt fra Karl Otto Meyers tale uden den tyske forklaring på stigningerne. Den kom Karl Otto Meyer ikke ind på, men det er udmærket, at Ferdinand Selberg nu giver den som supplement. Men der savnes en oplysning i Selbergs indlæg: Hvor stor en del af stigningen i delstaten Slesvig-Holstens tilskud til det tyske kulturarbejde skyldes den omlægning, han henviser til, og hvor stor en del af stigningen på de forskellige poster er reel stigning?

Red.

Grænse­lands­dag­bog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. januar: Flensborg Avis skriver i en nytårsleder: Vi har ingen identitetskrise. Vi ved, hvad vi vil. Vore foreningers formålsparagraffer er klare og tydelige. Når medlemmer godkender disse formålsparagraffer, har de tilkendegivet, hvor de vil høre hjemme, og så skal der ikke stilles flere spørgsmål. Der skal appelleres og tilskyndes til at udvise solidaritet. Men man tilskynder ikke til solidaritet, når man samtidig drager selve solidariteten i tvivl.

I Flensborg Amts julehefter skriver Ann Wolfsberg: Alle disse »ansvarlige« må tage ansvaret for den i Sydslesvig førte politik på sig og lade være med at sidde i forsamlinger og til møder og jamre over at mindretallets medlemmer bl.a. ikke holder Flensborg Avis. Det er deres egen skyld. Det er deres egen expansive politik, der har taget kvaliteten ud af mindretallet og givet dem eller os kvantitet i stedet.

7. januar: I Flintbeck nær Rendsborg er arkæologer stødt på plovspor fra perioden omkring 2600 f.Kr. under den ca. 750 år gamle kampestenkirke, som menes bygget i det 10. eller 11. århundrede, mens man hidtil er gået ud fra, at de første kirker i Sønderjylland blev bygget i det 12. århundrede.

9. januar: Øen Sild vil omkring år 2050 kun bestå af en ø omkring byen Vesterland og en mindre ø omkring List. Både Hørnumtangen og Albuen vil være blevet havets bytte.

8. januar: 9,1 pct. af lønmodtagerne i Slesvig-Holsten er uden job. Størst er arbejdsløsheden i Flensborg med 12,6 pct. I Haderslev sprænges SPD i protest imod SPD's landspolitiske holdning til forbundskansler Helmut Schmidts politik. Den udskilte Sociale Vælgergruppe vil opstille til kommunerådet.

11. januar: En af Kielerklæringens initiativtagere fra 1949, fhv. ministerpræsident Bruno Diekmann er død 84 år gammel.

12. januar: For at klare økonomien overtager Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger Dansk Gymnastikforenings klubhus i Flensborg.

13. januar: Af de ca. 2500 danske statsborgere i Sydslesvig har kun et halvt hundrede søgt optagelse på valglisten til folketingsvalget, og ikke engang en snes stemte, oplyser Flensborg Avis.

14. januar: I stedet for Thorvaldsens dåbsengel, som der ikke er plads til i den danske kirke i Rendsborg, forærer Haderslev frimenighed kostbart altersølv til Rendsborg.

16 pct. af Slesvig-Holstens befolkning er i alderen over 65 år og dermed i pensionsalderen.

15. januar: Driften af de danske skoler i Sydslesvig vil i 1983 koste rundt regnet 70 millioner DM, oplyser Dansk Skolefor-

ening. Til udvidelser ved 6 skoler er der et finansieringsbehov på 2,6 mill. DM.

Da både Duborgskolen og Gustav Johannsen-skolen i Flensborg har store pladsproblemer, har forældrerådene drøftet en ny elevfordeling på Flensborgs danske skoler.

I anledning af dronning Margrethe II's 10-års regentjubilæum skriver Willy August Linnemann i Jydske Tidende, at hver fribåren sønderjyde eller slesviger af natur og teori er en yderliggående republikaner, det vil sige: hverken vil have nogen over sig eller under sig. – Af fornuft og snusfornuft, af praktiske erfaringer og tradition er hver ægte sønderjyde eller slesviger derimod tilhænger af det oplyste, konstitutionelle monarki.

16. januar: I Vesterland på Sild indvies et nyt dansk fritidshjem.

19. januar: I Treja opgiver SSV at opstille inden for det kommunale vælgerfællesskab, som ved sidste valg gav et mandat, da vælgerfællesskabets chancer denne gang er væsentligt forringet. I stedet vil SSV selv opstille en liste.

Selv om SSV i Holtenuu står uden chancer for at få et byrådsmandat i Kiel, opstilles alligevel ikke mindst af hensyn til næste års landdagsvalg.

19. januar: Med støtte fra landet Slesvig-Holsten vil Flensborg by i 1982 investere omregnet ca. 67 mill. kr. i bysanering og bevaring af den gamle bykærne.

21. januar: Som følge af stigende aktivitet bl.a. oprettelsen af en dansk ungdomsforening trænger det danske forsamlingshus i Moldened ved Slien stærkt til en ansigtsløftning.

Dansk Skoleforening er interesseret i et tættere samarbejde med SSV også selv om der ikke er valgkamp og især på lokalt plan

med henblik på ansøgninger til kommuneråd.

I Landdagen stiller Karl Otto Meyer tre forslag til ændringer i landsbudgettet gående ud på forhøjelse, gennem besparelser på andre områder på 4,25 mill. DM til driften af de danske skoler; et tilskud på 1 mill. til anlægsopgaver og en forhøjelse af tilskudet til almindeligt kulturelt arbejde fra 850.000 til 910.000 DM. Det sidste beløb bør ydes over Zonenrandförderungsmittel.

22. januar: Projektleder dr. Kurt Schietzel fra landsmuseet på Gottorp har udgivet en afsluttende oversigt over de resultater, udgravningerne i Hedeby har ført til. Der forestår dog endnu langvarige undersøgelser, inden det endelige billede af Hedebyes fortid ligger klart.

Tønning skole har brug for en udvidelse, og forældrene har hertil oprettet en byggekonto. Tønning synes mere og mere at antage en sovebys karakter. Der er få virksomheder, og mange af byens folk må enten flytte eller køre til arbejde andetsteds, oplyser byrådsmedlem Ernst Uwe Baum.

Til en diskussion om det formålstjenlige i at oprette en dansk realskole i det gamle Sydtønder amt siger skoledirektør Chr. Thorup Nielsen, at en sådan skole vil stå med klasser på under 10 elever, og en sådan skole kan Skoleforeningen ikke oprette.

25. januar: Som følge af den tiltagende højreradikalisme og antisemitiske aktioner skal der gives sand oplysning om national-socialismen og jødeforfølgelserne i tyske skoler.

Det slesvigholstenske hjemstavnsforbund der omfatter 130 tilsluttede foreninger med omkring 49.000 medlemmer har bestået i 35 år.

26. januar: Den tyske kirke i Slesvig-Flensborg amt må spare, efter at kirkeskatteindtægten er faldet med 6,5 pct.

Fældning af træbeplantningen ved Dannevirke og især omkring Thyrborg vækker vrede, og efter opfordring fra SSV gives der tilsagn om, at gå mere lempeligt frem.

27. januar: Trods velfærdssamfundet er der stadig brug for gaver i form af tøj, oplyser fru Betty Leckband fra De gamles Værn.

Landdagen i Kiel drøfter den regionale erhvervsstruktur, og økonomiminister Jürgen Westphal finder, at Kiel svigtes af Bonn. Karl Otto Meyer ønsker bedre informationer om de enkelte områders situation. Under en debat om ungdomsledigheden peger Karl Otto Meyer på danske eksempler i retning af at skabe arbejdspladser til de unge.

30. januar: Byråds kandidat, adjunkt Meike Lohse opfordrer til dannelsen af en kvindegruppe under SSV for at nå frem til en ligelig fordeling af mænd og kvinder i de besluttende organer.

Som ny præst i Sønderbrarup er udnævnt cand.theol. Peder Siedelmann Kristensen fra Rønbjerg.

Flensborg by har for 1982 forelagt et budget på 237,4 mill. DM. Til trods for betydelige nedskæringer, bliver der et underskud på 3 mill. DM.

Rendsborgs vartegn, den nu 70 år gamle højbro over kanalen er gennem blyaflejringer under broen blevet til en farlig miljøbombe, der har skabt forgiftninger i den under broen liggende kolonihavejord.

NORD FOR GRÆNSEN

4. januar: Trafikminister J. K. Hansen siger, at man næppe skal regne med en Storebæltsbro i dette årti, men også den nuværende regering er enig i under ingen omstændigheder at gå med til en Østersøbro før Storebæltsbroen, som vil skabe en farlig situation for Nordslesvig.

Ved en sammenkomst i amtsgården i Åbenrå hyldes den afgåede amtsborgmester Erik Jessen og viceamtsborgmester Peter Gorrsen for deres arbejde af repræsentanter fra begge sider grænsen.

5. januar: I en statusopgørelse fra det dansk-tyske erhvervsforum siges, at en broforbindelse over Storebælt og en harmonisering af skatter og afgifter inden for EF er fortsat de vigtigste opgaver. Det er fortsat vor vigtigste opgave at åbne porten mellem nord og syd ved at intensivere samarbejdet mellem erhvervsfolk på begge sider af grænsen.

6. januar: Fire sønderjyske kommuner, Bov, Tinglev, Bredebro og Højer vil ikke få egnsudviklingsstøtte, gennemføres EF's afgrænsninger af denne støtte. Erhvervssekretær P. Groth Bruun, Sønderjyllands Erhvervsråd mener ikke det vil føre til den store katastrofe, da ordningen kun vil berøre egentlige investeringstilskud og ikke låneordninger til kommunale industrihuse.

En fælles midtsønderjysk erhvervschef, der kan markedsføre og virke for hele området, vil være en ideel løsning, siges af en gruppe erhvervsfolk i et oplæg til Grams kommuneplanlægning frem til 1992.

Haderslev håndværkerforening holder 125 års jubilæum.

Distriktleder Frode Kristoffersen, Radio Syd, advarer i en kronik i Vestkysten mod at adskille radiosamarbejdet mellem Ribe og Sønderjyllands amt og opfordrer til, at de to amter forbliver »ungedelt«, og at Kongeågrænsen ikke genoprettes radiofonisk.

Det vil være adskillige år, inden den 650 ha store nye Margrethe-kog kan anvendes til korndyrkning, hvorimod alene de ny græsarealer kan anvendes til opdræt af ca. 3000 stykker kvæg og give 60-80 nye arbejdspladser, mener forstander Lorenz Hansen fra Statens Marskforsøg.

I et unavngivent læserbrev i Der Nordschleswiger siges, at sædvanen altid at få noget fra Bonn, ikke bør anses for alt for selvfølgelig. Måske burde man også tale med DDR-repræsentanter, der jo også er af tysk oprindelse og derved bidrage til i fredens interesse at opbygge kontaktmuligheder til begge Tysklande.

7. januar: Også Årø kan glæde sig til erhvervsfremmende foranstaltninger i henhold til industriministeriets beslutning om at tilgodese alle beboede mindre øer som egnsudviklingsområde.

8. januar: Stormfloden i november forvoldte i Skærbæk og Bredebro kommuner ødelæggelser for 5,6 mill. kr. hvori sommerhuse og digeskader ikke er medregnet. Gennem private indsamlinger er foreløbig skaffet 3,5 mill. kr.

Som følge af kravet ensartet betaling til alle børnehaver har den tyske børnehaver i Haderslev ændret pladsantallet fra 45 hel-dagspladser til 20 hel-, 20 formiddags- og 20 eftermiddagspladser.

Selv om den dansk-tyske grænse i 1981 passeredes af 4.427.104 personbiler, er der tale om et fald på 403.000 eller 8 pct. i forhold til året før. Til gengæld var antallet af busser stigende med næsten 33.000 til 76.358.

Jubilæumsforestillingen i anledning af Tønder læse- og ungdomsforenings 70 års jubilæum understreger samtidig det nu etablerede dansk-tyske samarbejde på teaterområdet. Festen holdtes i Schweizerhale, der er restaureret for 300.000 kr.

Det tyske mindretals nytårsstævne i Sankelmark indledes med en analyse foretaget af fire elever fra Handelshøjskolen i Sønderborg, som viser, at mange menige medlemmer finder at deres indflydelse på beslutningsprocesser indenfor BdN er for ringe, og at det kulturelle tilbud har større

interesse end det politiske. Blandt foredragsholderne var også folketingets afgående formand K. B. Andersen, som anerkendte betydningen af et tysk sekretariat ved Folketinget. Kultusminister dr. Peter Bendixen fremsatte 7 punkter til fremme af tysk nationalbevidsthed, hvor fortiden hverken må fornægtes eller overvurderes.

I en diskussion mellem fhv. skoleråd Arthur Lessow og lederen af ungdomsgården Knivsbjerg N. List-Petersen, opfordrede den sidste til en adskillelse af Bund deutscher Nordschleswiger og Slesvigsk Parti, så dette mere kunne fremtræde som et regionalt parti. I en analyse af kommunalvalget peger skoleleder Harald Kracht på, betydningen af at opstille attraktive kandidater, uanset om de politisk er helt bekvemme.

9. januar: Om de tyske skoler i Nordslesvig siger lederen af den tyske skole i Gråsten, at nok skal det være mindretallets skoler, men at der skabes en atmosfære, så også andre føler sig vel tilpas i den.

For 75 år siden åbnedes den første biograf i Haderslev.

Skolen i Sønderballe lukkes nu i følge en byrådsbeslutning, og børnene overføres til Hoptrup.

12. januar: Antallet af danskunderviste elever i sønderjyske skoler var i 1981 på 38.948. Det er et fald på 5 år på ca. 2600 elever. Antallet af tyskunderviste elever var 1218 eller 3,03 pct. Gymnasieskolerne besøgte af 3242 elever heraf 138 i det tyske gymnasium. I fritidsundervisning deltog ialt 27.958, mens 7026 var tilmeldt ialt 95 foredragsrækker.

13. januar: 45-50 erhvervsråd i Syd- og Sønderjylland og på Fyn vil kræve, at Storebæltsbroen tages ud af mølposen, efter at svensk TV har meddelt, at svenskerne vil bygge en Øresundsbro. Venstre-folketings-

mand Peter Sønderby vil følge sagen op i Folketinget.

14. januar: H. V. Clausens og Johan Ottosens legat til danskhedens fremme i Sønderjylland overrækkes til fhv. lærer Chr. Jensen, Gallehus, fhv. rektor A. Feilberg Jørgensen og fhv. amtsborgmester Erik Jessen.

15. januar: Folketingsmedlem Carl Hahn (CD) vil i folketinget tage sig af det tyske mindretals spørgsmål.

17. januar: Fhv. amtsborgmester Erik Jessen skriver i Jydske Tidende, at det næppe er nogen god idé at starte et tysk regionalt parti, men tvivler også på, at der i dag kan etableres et samarbejde mellem Slesvigsk Parti og et dansk parti.

18. januar: Af hensyn til den særlige situation fritages den tyske børnehave i Lunden for den ellers i kommunen gennemførte enhedstakst.

EF-indskrænkninger til egnsudvikling i de fire sønderjyske kommuner vil forringe konkurrencemulighederne med 8 pct., fremgår det af et møde mellem amtsborgmester Kresten Philipsen, Sønderjyllands Erhvervsråd og de af nedskæringer truede kommuner. Samtidig peges på, at det vil skabe forringede konkurrencemuligheder mellem kommunerne på begge sider grænsen.

I 1980 fandtes i Sønderjylland 320 industrivirksomheder, der beskæftigede 22.602 personer, og der udbetaltes lønninger på 2,3 milliarder kr. Industriens andel i landsdelen ligger på 9 pct. overfor et landsgennemsnit på 7,5 pct.

21. januar: Kun den tyske skole i Ravsted vil det kommende skoleår kunne holde elevtallet. For alle øvrige tyske skoler i Tinglev kommune tegner sig en faldende

tendens. Der regnes ialt med 22 nybegyndere.

Sønderjydsk Skoleforening har ialt uddelt 380.500 kr. til ophold på højskole, efterskole, husholdnings- eller landbrugsskole. 260 søgte om tilskud til efterskoleophold, mens kun 15 søgte om støtte til højskoleophold.

23. januar: Sønderjyllands amtsråd fastslår, at Åbenrå kommune er pligtig til at yde tilskud til Sønderjysk Idrætsforening, selv om SI's idrætscenter ligger i Rødekro kommune.

Industriminister Erling Jensen oplyser, at de kommuner, der truedes med nedskæring i egnstilskud vil beholde det endnu i dette år.

Undervisningsministeriet vil ikke blande sig i placeringen af et nyt sønderjysk gymnasium, oplyser formanden for UK-udvalget Dycke Hoff, der samtidig peger på, at gymnasiefrekvensen ventes at stige fra 23,2 i år til 27,3 i 1992.

25. januar: Der skal skaffes 5 mill. kr. heraf måske 1 mill. i ekstrabidrag fra medlemmerne, skal det lykkes at sanere Sønderjysk Idrætsforenings økonomi og redde idrætscentret i Nr. Hostrup, fremgår det på en ekstraordinær generalforsamling i SI.

27. januar: Tønder politiforening vil stille forslag om at der etableres en politiskole i Tønder.

29. januar: Amtsrådsmedlem Hermann Heil, SI.P. opfordrer Sønderjyllands amtsråd til at rejse krav om Storebæltsbroens bygning.

30. januar: Den tyske skoleforening i Nordslesvig oplyser, at der til det nye skoleår regnes med 114 begyndere eller ca. 15 pct. flere end sidste år.

DOUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hyldeerne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.

Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

Jydernes
egen
kreditforening...

JYLLANDS
KREDITFORENING

6100 HADERSLEV: Astrupvej 13
Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKØBING: Herningvej 3
Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG: Sct. Mathiasgade 1-3
Tlf. (06) 62 33 33
9100 AALBORG: Boulevarden 43
Tlf. (08) 12 38 77
8260 ARHUS-VIBY J: Borgvold 16
Tlf. (06) 14 88 00

En lokal bank
har mange fordele
- derfor
SYDBANK

- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånecasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vojens
Telf. (04) 54 12 28

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Historisk Samfund
for Sønderjylland
Ekspedition Haderslevvej 45,
6200 Åbenrå
Telefon 04-62 46 83
Åbent kl. 9-16.

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Åabenraa

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

Sønderjysk Manedsskrifts redaktionsadresse:

H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, Tlf. (04) 52 17 37.

Ekspeditionens adresse:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå.

Tlf. (04) 62 46 83, Giro 504 26 82.

Redaktørernes adresser:

Seminarieadjunkt Jørn Buch, Marielystvej 10, 6100 Haderslev, Tlf. (04) 52 33 08.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev.

Tlf. (04) 52 17 37. (ansvh.)

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Lange kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.

Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag-fredag kl. 10.30-13.00

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ · VOJENS

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

**Vi skaffer
penge
til huse.**

Kreditforeningen Danmark

Storegade 31¹, Postbox 103,
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen

Sydjylland